

ՆՈՐՈԹԻՒՆՆԵՐ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒ- ԹԻՒՆԻՑ

Les vingt et un jours d'un Neurasthenique par
Octave Mirbeau. (Ձղազարի մը քսան և մէկ օրերը:

Հեղինակի հետ մասամբ ծանօթ է «Մուրճի» ընթերցողը *). Միրբո՝ ինչպէս իր բոլոր հեղինակութիւններուն՝ իր այս նոր հատորին մէջ կը մտրակէ ժամանակակից Ֆրանսայի հասարակական բարքերը, կը բնորոշէ տիրապետող դասակարգերը:

Ներկայ հատորը կազմուած է մեծ մասով՝ ֆրանսական լրագրութեան մէջ իր հրատարակած յօդուածներէն:

Միրբո՝ մինչև վերջերս, խոշոր հասարակութեան անձանք կը մնար. խոշոր հասարակութիւնը, ամբողջ՝ տղայ մըն է, որուն հաճելի ըլլալու համար պէտք է խնդալ, խնդացնել, խաղալիքներ տալ անոր ձեռքը. մտածումներ արթնցնել, անոր ցըրուած, անգիտակից ուշադրութիւնը մասնաւոր կէտի մը դարձնել՝ չի սիրեր ան. ֆրանսական հասարակութեան միայն մէկ մասը Միրբոի յօդուածները կը ճանչնար. Բայց ասոր փոխարէն, մէկ հատ ֆրանսացի ճշմարիտ գրագէտի չէք հանդիպիր որ կարգացած չըլլայ ամբողջ Միրբոն. մանաւանդ գրական երիտասարդութիւնը՝ «Աբբայ Ժիւլ»-ի, «Չարչարանքներու պարտէզ»-ի, «Գէշ Հովիւներ»-ի հեղինակին համար ունեցած սէրը պաշտամունքի հասցուցած է:

Միրբո նաև խոշոր հասարակութեան ուշադրութիւնը հրաւիրեց իր տաղանդին վրայ ասկէ 2—3 տարի առաջ հրապարակ հանելով իր ամենէն հետաքրքիր ու ամենէն վրդովող գործերէն մէկը՝ Le Journal d'une femme ou chambr՝ Սենեկապոնոնիի մը օրագիրը՝ ճահիճի մը մէջ, հասարակական նեխած ճահիճին մէջ, նետուած քարի մը պէս գորտերու հանգիստը խոռովեց: Միրբո՝ սենեկապոնոնիի մը բերնով՝ կը մերկացնէր այն անհուն կեղտը:

*) Տես «Մուրճ» № 8.

որ ընտանեկան կեանք կը կոչուի: Մարքիզուհիներէն սկսած մինչև հասարակ բուրժուազը իր բաժինն ունէր այդ զարհուրելի ամբաստանագրին մէջ: Սենեկապանուհին կը պատմէր, օրինակի համար, թէ ինչպէս իր տէրերը՝ վաւաշոտ ու ջերմեռանդ՝ ամեն բարեգործական ընկերութիւններու անդամ ու տան սիմէն դուրս միշտ խուճկ ու մոմ հոտող՝ քայլ առ քայլ զինքը կը հետապնդէին, ինչպէս կտողւցէ մտրակուած արու գազանը էգը կը հալածէ: Սենեկապանուհի մը օրագիրը՝ մէկ խօսքով՝ ներկայ ընկերութեան ներքին կեանքն էր իր ամբողջ նկիւնովն ու խաղճութեան մէջ: Այդ հատորը վայրկենիս՝ իր հարիւրերորդ տպագրութեան բարձրացած ըլլալու է, կարծեմ:

Արդ, Զղագարի մը քանքնակ օրերը նոյն կարգի գիրք մըն է: Առաջևս գտնուող հատորին վրայ 19-րդ տպագրութիւն նշանակուած է ու մինչև հիմա մէկ տարուան մէջ, այս գործն ալ հասած ըլլալու է բաւական պատկառելի տպագրական թիւի մը: Ի՞նչու է գիրքը կոչուած *Les vingt et un jours d'un neurasthénique*, Միրբօ՝ ընտանեկան ճահիճէն յետոյ կուղէ քիչ մըն ալ խառնել գիւղապետացութեան, հանքային ջուրեր այցելող՝ երու—միջովայրը ուր մարդ իրենց այլանդակութիւններով ու մոլութիւններովն այնքան հետաքրքիր տիպարներու կը հանդիպի: Քսան և մէկ օր ալ Միրբօի Զղագարը այդ միջովայրին մէջ կը թափառի, ոչ այնքան իր երեակայական հիւանդութիւնը դարձանկու, որքան իր գէմն ելած զէմքերը նօթի առնելու, ուսումնասիրելու և մեզի ներկայացնելու *):

Միրբօ իր հատորը հետեւեալ կերպով կը սկսի որը ինքնին արդէն բաւական արտայայտիչ է:

«Ամառ ժամանակ, նորաձեւութիւնը, կամ իր առողջութեան հոգածութիւնը որ նոյնպէս նորաձեւութիւն մըն է, կը պահանջէ որ մարդ ճամբորդէ: Երբ մարդ հարուստ, աշխարհիկ սովորութիւններու շատ հլու, շատ յարգալից բուրժուա մըն է, պէտք է որ տարուայ մէկ որոշ միջոցին թողու իր գործերը, իր հաճոյքները, իր հեշտալի ծուլութիւնները, իր սիրալիք մտերմութիւն-

*) Հանքային ջրեր գնալ ոչ իսկական բուժուելու, այլ բուրժուական քէֆեր և ֆլիրտ անելու նպատակով տարածուած նորաձեւութիւն է և Կովկասի հայերի մէջ. հետեւաբար Միրբօի մերկացումների հարուածներից մաս պիտի հասնի և մեր ազգային բուրժուաների համար: Այդ հանգամանքը գուցէ ստիպէ մեր հարստացած «ապերներին» և «բաջիններին» ինչպէս և զրանց ամեն կողմից հարուստ նման ինտելիգենտներին Միրբօի հայելիի մէջ գտնել և իրենց սեփական պատկերները...

ները, ու երթայ, առանց շատ անգամ գիտնալու ինչու, մեծ ամբողջին (բնութեան) մէջ մխրճելու: Լրագիրներու և զանոնք կարդացող մեծապատիւ անձնաւորութիւններու գաղտնապահ լեզուին համեմատ, ասիկա կը կոչուի տեղափոխութիւն մը, բառ՝ որ ճամբորդութենէն նուազ բանաստեղծական է և սակայն իր քան ճիշտ... Անշուշտ, շատ յաճախ տեղափոխութիւնը մարդուն սրտովը չէ, կարելի է ըսել զրեթէ միշտ սրտովը չէ, բայց պէտք է այս զոհողութիւնը ընել իր բարեկամներուն, իր թշնամիներուն, իր մատակարարներուն, իր ծառաներուն համար, որոնց հանգէպ հարկաւոր է ազգեցիկ զիջք բռնել, որովհետև ճամբորդութիւնը դրամ կենթադրէ, ու դրամը՝ հոսարակական ամէն գերազանցութիւնները:

Ուրեմն, կը ճամբորդեմ, ինչ որ զիս սարսափելի կերպով կը նեղացնէ, ու կը ճամբորդեմ Պերինեաններու մէջ, ինչ որ մասնաւոր չարչարանքի կը փոխէ ճամբորդութեան համար ունեցած ընդհանուր տաղտուկս:

Իմ գտնուած քաղաքիս՝ որուն «հովուերգական վսեմ գեղեցկութիւնը» գերմանական պատուական պէտէքէր մը այլանդակ քնարերգութիւններով կ'երգէ, իմ գտնուած քաղաքիս առանձնայատկութիւնը այն բանին մէջ կը կայանայ, որ քաղաք մը չէ: Ընդհանրապէս քաղաք մը կը բաղկանայ փողոցներէ, փողոցները տներէ, տոնները բնակիչներէ: Արդ, Գ...ի մէջ՝ ոչ փողոց, ոչ տուն և ոչ ալ տեղացի բնակիչ կայ, օթելներ (հիւրանոց) միայն կայ... Եթե անասուն և հինգ օթել, ահագին շինութիւններ, զօրանոցներու և յիմարանոցներու նման, որ իրարու քով կը շարուին, անվերջ կերպով, մէկ գծի վրայ, մշտապատ ու մութ կիրճի մը խորը, ուր թոքատապ ունեցող պզտիկ ծերուկի մը պէս, կը հազայ ու կը թքնէ փոքրիկ հեղեղ մը: Աստի՛ն, անտի՛ն, օթելներու գետնայարկին վրայ, վաճառականներու մէկ քանի ցուցադրումներ, գրախանութներ, պատկերազարդ քառթ փոսթալներ, ջրվէժներու, լեռներու, լիճներու լուսափայլ պատկերներ, ալիէնսթօքնի մթերքներ և զբօսաշրջիկներուն պէտք եղած ամէն բան ծախող խանութներ: Յետոյ քանի մը վիլլաներ, գառիվայրներու վրայ ցրքնուած... և, մի ծակի խորը, հոռմայեցիներու ժամանակէն մնացած հանգրային ջրի հաստատութիւնը... ահ, այո՛... հոռմայեցիներու ժամանակէն!.. Ու ահա ամենը Դէմդ՝ մութ ու բարձր լեռը. յետեւ լեռը՝ բարձր ու մութ... Այլ կողմդ, լեռ, որուն ստորոտը լիճ մը կը քնանայ. ձախ կողմդ միշտ լեռը ու նոր լիճ մըն ալ... Ու երկինքի պատառ մը չի կայ, ... երկինք բնաւ չի կայ, գլխուդ վե-

ընդ հոշոր ամպեր որ կը քաշքշեն մէկ լեռնէ միւս լեռը՝ իրենց ճնշող, անթափանցիկ, թխպոտ զանգուածները...

Ք...ի մէջ, օրինակի համար, եօթանասուն և հինգ օթելները կը վիտան ուղեւորներով։ Մեծ դժուարութեամբ է որ սեննակ մը գտայ, վերջապէս Ամէն երկրէ մարդ կայ, անգլիացիներ, գերմանացիներ, սպանիացիներ, ռուսեր, և նոյն իսկ ֆրանսացիներ։ Այս բոլոր մարդիկ կուզան հոտ, ոչ թէ իրենց հիւանդ փայծաղը, դժուարամարս ստամոքսը, և վերնամաշկային հիւանդութիւնները դարմանելու... անոնք կուզան հոտ — լաւ մտիկ ըրէք — զուարճանալու համար... Ու առաւօտէն մինչեւ երեկոյ, կը տեսնէք որ լուռ խումբերով կամ տրտում տողանցումով մը կը քալեն օթելներու երկայնքն ի վար, կը կուտակուին ցուցադրուած վաճառականներուն առջև, կանգ կ'առնեն ընդերկար որոշ տեղ մը, ու իրենց անսահման հեռագիտակները կ'ուղղեն նշանաւոր ու ձիւնապատ լեռան մը վրայ, որը գիտեն թէ այնտեղ է, և իրաւ ալ այնտեղ է, բայց որ երբէք չի նշմարուիր՝ զինքը յաւիտենապէս ծածկող ամպերու թանձր պարիսպին տակ...

Այս ամբողջ բազմութիւնը տղեղ է, հանքաջրային քաղաքներու մասնաւոր տղեղութիւնով։ Հազիւ երբեմն, օրը մէկ անգամ, այս բոլոր թանձր դիմակներուն ու ծանր փորերուն մէջ տեղ, սիրուն դէմքի մը կամ թեթեւ զնացքի մը անակնկալը կը վայելի մ'նորհալ երեխաները փոքրիկ ծերունիներու կերպարանքն ունին։ Անմխիթար տեսարան, որովհետեւ մարդ կը համոզուի որ ամեն տեղ բուրժուա դասակարգերը խոր ծերութեան հասած են. և ինչ բանի որ կը հանդիպիք, նոյն իսկ երեխաները, այնքան խեղճօրէն բացուած ամուսնութեան զարչահոտ ճահիճներու մէջ... ինչ որ կը հանդիպիք արդէն անցեալ է միայն...

Երէկ երեկոյ, օթելի դարաւանդին (terrasse) վրայ ընթերցիլ... Իմինիս դրացի սեղանի մը առջեւ, պարոն մը մեծ աղմուկով կը խօսէր, կ'ըսէր.

— Վերելքները... Էհ, ինչ է որ վերելքները... Ես ամենքն ալ բարձրացեր եմ, ես որ ձեզի կը խօսեմ... ու առանց առաջնորդի... Այստեղ խաղալիք է... Պերինեանները, ոչինչ բաներ են, լեռ չեն ատոնք... Լեռ կ'ուզես, հը... գնա Զուրիցերիա... Երեք անգամ Մօն Պլան եղեր եմ... կարծես թէ թիկնաթոռի մը մէջ... հինգ ժամուան մէջ, Այս, հինգ ժամուան մէջ, սիրելի պարոնս:

Սիրելի պարոնը՝ ոչինչ կ'ըսէր սակայն, քիթը պնակին վրայ կախած ուտելով էր։ Միւսը նորէն շարունակեց.

— Այ ես ձեզի չեմ խօսիր ոչ Վարդագոյն Լեռան... ոչ կա-

պոյտ Լեռան... ոչ Դեղին Լեռան մասին... ատոնք մեծ բաներ մը չեն ինձի համար... բայց մտիկ ըրէք, ես՝ ձեզի խօսողս, տարի մը, մեծ Սարա-Բէրնարին վրայ ձիւնին մէջ կորսուած երկը անդիւրացիներ ազատեցի։ Ա՛խ, եթէ Փաշօղան նախադուշակած ըլլայի...

Տակաւին շատ ուրիշ բաներ կ'սէր, զոր ես լաւ չէի լսեր, բայց ուր անդադար յանկերդի մը պէս կը դառնար ու կը դառնար. «Ե՛ս, ես, ես»։ Յետոյ ծառայողը կը նախատէր, կերակուրները յետ կը զրկէր, գինիի ցուցանակին վրայ կը վիճէր ու նորէն իր ընկերոջ դառնալով.

— Ի՛նչ կ'ըսէք, ի՛նչ կ'ըսէք... Տակաւին աւելի տարօրինակը, աւելի սարսափելին կայ. Ե՛ս, թիավարելով անցայ, չորս ժամուան մէջ, ժընէվի լիճը, Թերիտտէէն ժընէվ... Այո, ես... ես... ես!!..

— Պէտք ունիմ ձեզի ըսելու որ այս պարսնը ճշմարիտ ֆրանսական ֆրանսացի մըն էր։

Գնչուհիներու երաժշտութիւնը արգելեց զիս աւելին լսելու, որովհետեւ այստեղ գնչուհիներու երաժշտութիւն ալ կայ... Ինչպէս կը տեսնէք, ալ ամէն բան կատարեալ է...

Արդ, լաւագոյն բանը զոր կրնամ ընել, ձեզի ներկայացնելն է բարեկամներէս մէկ քանին, մէկ քանին այն անձերէն՝ զորս կ'արմիահարեմ այս տեղ օրն ի բուն։ Անոնք մեծ մասով կամ խնդկատակ (grotesque)-են կամ պփփալի, ընդհանրապէս կատարեալ սրիկաներ (canaille) որոնց ընթերցումը չեմ կարող յանձնարարել զեռառի աղջիկներուն։ Գիտեմ հիմա ինձի համար պիտի ըսէք. «Ահաւասիկ պարոն մը որ տարօրինակ ծանօթներ ունի»։ Բայց ուրիշներ ալ ունիմ որ տարօրինակ չեն երբէք, և որոնց մասին բնաւ չեմ խօսիր, որովհետեւ անհունօրէն կը սիրեմ զանոնք։ Հետեւաբար կը խնդրեմ՝ ձեզմէ սիրելի ընթերցողներս, և դուք նոյնպէս, ամօթիած ընթերցողուհիներս, որ յայտնի ասացուածքը ինձի չյարմարեցնէք. «բա՛ն ինձի ո՞վ են բարեկամներդ»... Որովհետեւ այն հոգիները՝ որոնց յաճախ տեղը զիմազծերը ձեզի պիտի ցոյց տամ, որոնց շատ քիչ չինիչ պատմութիւններն ու զրեթէ միշտ գայթակղալի խօսքերը պիտի պատմեմ ձեզի, ասացուածքին հասկցած եղանակով բարեկամներս չեն... Անոնք պատահական բարեկամներ են, ինչ որ՝ կարծեմ, բոլորովին ուրիշ բան է և իմ կողմէս ոչ մէկ գնահատումի չեն արժանանար։ Ես այս պատահականներս ձեզի կը պատմեմ ձեր զուարճութեան համար և իմ զուարճութեանս ալ համար, թուղթին վրայ...

Այս նախաբանը ըրի որպէս զի ձեզի բացատրեմ թէ բա-

բեկամա Ռօպէն Հակըման՝ բարեկամա չէ՛։ Ու է մէկն է ան զոր ճանչցայ, ատենօք, որ ինծի հետ եղակի դէմքով կը խօսի, և որուն հետ ես եղակի դէմքով կը խօսեմ և հետուէն հետու, զիպուածով ու առանց հաճոյքի կը տեսնուիմ։

Դուք ալ զինքը կը ճանչնաք արդէն։ Բարեկամա անհատ մը չէ, այլ հաւաքականութիւն մը (collectivité)։ Մոխրագոյն, թաղիքէ լայն գլխարկ, սև վէսթօն, վարդագոյն շապիկ ու սպիտակ օձիք, սպիտակ տաբատ մէջտեղի ծալքը լաւ կոտորուած, սպիտակ կաշիէ կօշիկներ. անոնք ծովեզերքներու վրայ ու լեռներու մէջ են. այս պահուս, անոնք, Ռօպէն Հակըմանները՝ երեսուն հազար են, որոնց հազուատն ու հողինքը, կարելի է ըսել թէ միւսնոյն գերծալն է որ պատրաստած է,—անոնց հողիները մանաւանդ, որովհետեւ ատոնք շատ զիւրաւ ձեւուող հողիներ են ու ափսոսի կերպսէ մը չինուած որ մեծ բան չարժեք։

Այս առտու, երբ դուրս ելայ, բարեկամա Ռօպէն Հակըմանը տեսայ։ Առաւօտեան՝ անստգիւտ բարեձեւութեամբ արդ ու զարդով՝ ծառուղիին հիանալի սօսիներու տակ կը ձեմէր...

Նախ, եռանդուն կերպով շահագրգռուիլ կեղծեցի՝ ճանապարհայարդարի (cantonnier) մը գործողութեամբ, որ թաւայով (casseroles) մը զինուած՝ առուակէն ջուր կը քաշէր ու չաղ կուտար ծառուղիին մէջ, զայն ջրելու խարեայօրէն թաղապետական պատրուակով... Ու բարեկամիս հեռանալուն ժամանակ տալու համար նոյն իսկ, ճանապարհայարդարին հետ խօսակցութիւն մը սկսայ իր գործիքին պատմա-թաղապետական հանգամանքին վրայ, բայց Ռօպէն Հակըման, ինքն ալ զիս նշմարեւ էր.

—Ա՛խ, անիծած, բացազանչեց, դէպի ինծի եկու, սրտազեղ, ու սպիտակամորթ ձեռնոյներով ձեռքերը երկարելով։

—Ի՞նչ, դուն ես... այս կողմերն ինչ գործ ունիս։

Աս ու ան իմ պզտիկ հիւանդութիւններու խորհրդակից ընելէն աւելի բան չը կայ որ այնքան ատեմ։ Պատասխանեցի.

—Ման գալու համար... հապա դուն։

—Ա՛հ, Ես... դարմանուելու եկած եմ... բժիշկն է որ զիս այստեղ զրկեց... գիտեմ առողջութիւնս բաւական քանդուած է...

Մեր խօսակցութիւնը անմիջապէս շատ հասարակ դարձուածք մը առաւ։ Ռօպէն ինծի խօսեցաւ Բօլ Տէշանէլի մասին, որ յաջորդ օրը պէտք է դար. Կազինօի մասին, որ այս տարի այնքան փայլուն չէր. ազանորոշութեան մասին որ շատ յաջող չէր... և այլն։

—Մանաւանդ կի՛ն չը կայ, բարեկամա, կի՛ն չը կայ... եզ-

րակացուց, Ուր են այս տարի. մարդ չը գիտեր... թշուառական եղանակ, չէ...

—Բայց լեռը կայ, աղաղակեցի... հեգնական ոգևորութեամբ մը... հիմնալի է այստեղ... մարմնաւոր դրախտն է։ Տես սա բուսականութիւնը... սա փլուզոնները, լէօքանդէմները որոնք կաղամախիներու բարձրութեան կը համեմեն... հապա այս հսկայական վարդենինները որ չես գիտեր որ երազի երկիրներէն բերուած են կարծես, պ. դը Ժիւսիէօի *) գլխարկով։

—Ա՛խ, ինչ երիտասարդ սիրտ ունես։

Ոգևորուեցայ։

—Հապա, այս հեղեղները, սառցարանները... Այս ամենը քեզի բան չէն ըսի ուրեմն...

—Շատ դուարճալի ես... պատասխանեց Ռօպէռ... Այդ տեսակ բաներէն խաբուող միամիտներու կերպարանքն ունիմ արդեօք։ Հեղեղներէն խելքը թոցնող չեմ ես... ինք լեռը, տարօրինակ ինչ ունի... Մօն-Վալէթիէնն **) է, աւելի մեծ ու նուազ ծիծաղաշարժ, ահաւասիկ...

—Ուրեմն ծոփը կը նախընտրես...

—Ծոփը... Ա՛հ, ինչ բաներ ալ կըսես... բայց, բարեկամ, լսէ՛ տասնհինգ տարիէ ի վեր, ամեն ամառ թռուկի կերթամ... ու շիտակն ըսեմ, մէկ անգամ ծովուն չեմ նայած... ծովը կը գանեմ... Ա՛հ, բնաւ... խելք թոցնելու համար բան չէ մնացեր որ բնութեան տեսարան ըսուածին վրայ պիտի հիշեմ... Ամենէն ալ կարօտս առեր եմ, բաւական է։

—Ինչ որ է... դուն այստեղ առողջութեան համար եկած ես չէ... գէթ ինքզինքդ խնամած ունես. դարմանի մը կը հետես...

—Շատ խիստ կերպով... պատասխանեց Ռօպէռ... եթէ ոչ...

—Ի՞նչ ըրած ունիս...

—Իբր դարման։

—Այո։

—Շիտակը, հահ ինչ կընեմ... Ժամը 9-ին կարթննամ... պարկին մէջ, բուֆէտին շուրջը պտոյտ մը... ասոր անոր կը պատահեմ... քիչ մը մաքուր շունչ կը քաշինք... կը հանգստանանք... կը գանգատինք որ այստեղ կը ձանձրանանք... արդ ու զարդերը կը ծաղրենք... Ու այսպէս կէս օրը կը գտնեմ վերջապէս...

*) Անթուան դը Ժիւսիէօ, ֆրանսացի ծանօթ բուսական մըն է։

**) Մօն-Վալէթիէնը Պարիզի շրջակայքը գտնուող բարձր բլուր մըն է։

Ճաշին յետոյ Կասթօննց տունը ձեռք մը պօքէր կը խաղանք... Ժամը հինգին Կազինո... պաքառայի մը շուրջը առանց ոգեւորութեան կը հաւաքուինք կը խաղանք... ընթրիքի ժամանակ է, կ'ընթրենք ու... նորէն Կազինո կը վազենք... ահա բոլոր դարմանս... և հետեւեալ օրը կը վերսկսեմ միւսնոյն բանը... երբեմն, պզտիկ փոփոխութիւնը մը թուուզելի Լաիսի մը կամ պօրտոցի Փրինէի*) մը հետ...

Օ՛հ, լա, լա, խեղճ բարեկամս... բայց հաւատալու բան է, այս այնքան դժուար զարմանատեղին որ ամէն հիւանդութիւն կը բժշկէր... իմ վրայ ոչ մէկ ազդեցութիւն չըբաւ... Ես նոյնքան հիւանդ եմ՝ որքան նոր եկած ժամանակս... Խեղկատակութիւններ են, այս հանքային ջրերը...

Օգը հոտոտեց ու ըսաւ.

—Միշտ ալ սա հոտը... զգացիր... դարչնի բան է... բուֆէտէն եկող իփօսի-լփիթի հոտ մը սօսիներուն մէջ ման կուզար...

Բարեկամս շարունակեց.

—Այս հոտը... ա՛խ, չար սատանայ... Ընչ յիշողութիւն ունիմ... այս հոտը մարքիզուհին տան մէջ առած հոտս է ճիշտ...

Ու սկսաւ շառաջածայն ծիծաղել.

—Երեւակայէ... իրիկուն մը... Թիւրնպրիճի մարքիզուհին ու ես պիտի ճաշէինք ճաշարանի մը մէջ... կը յիշեմ մարքիզուհին... այն բարձրահասակ խարտիշուհին որուն հետ երկու անգամ դտնուեցայ միասին... Ո՛չ... Չեմ յիշեր... Բայց, բարեկամս, Պարիզի մէջ ամէն մարդ գիտէ խնդիրը՝ Վերջապէս, ինչ որ է!...

—Ի՞նչ էր որ այդ մարքիզուհին, հարցուցի.

—Շատ չիք կլին մը... բարեկամս... Քօնքարնօի մէջ ժամանակաւ լուսայարարունի, իրաւ որ շիտակը չը գիտեմ որո՞ւ շնորհիւ դարձել էր մարքիզուհի, ու ան ալ, Թիւրնպրիճի մարքիզուհի... ու ինտէլիգէնտ, այսչափը միայն կ'ըսեմ...

Արդ, ինչպէս որ առաջուանէ կարգադրած էինք, փոխանակ ճաշարան երթալ ընթրելու, մարքիզուհին—խեղճ այնպէս փը-լեց—իր առունը ճաշել նախընտրեց... Լաւ... Գնացինք տունը... բայց հազիւ դուսը փակած էինք, նախասենեակին մէջ ահռելի

*) Լաիս և Փրինէ նշանաւոր գեղեցկութեամբ յոյն դարպասընկալ կիներ էին։ Պարքսիթէլ յոյն հաշակաւոր արձանագործը իր Աստղիկները քանդակելու համար վերջինը իբրեւ *modèle* գործածեց. սրբապիղծութեան լանցանքով դատուեցաւ, բայց անսխալ արձակուեցաւ։

հոտ մը մեր կոկորդէն խեց. «Nom de Dieu *)... աղաղակեց մարքիզուհին... մայրս է նորէն... երբէք չը պիտի կրնամ զինքը այդ վարժութենէն յետ կեցնել...» ու կատաղած, ուղղունցաւ դէպի խոհանոց: Ազնուական մայրը այնտեղ կաղամբով ապուր մը կը պատրաստէր...

«Չեմ ուզեր որ իմ տանս մէջ կաղամբով ապուր եփես... Գասն անգամ ըսի քեզի... արաւթըմանը գարշահոտութեամբ լեցունցիր... Եթէ սիրահարէս զատ ուրիշ մէկը բերած ըլլայի այստեղ, ինչ պիտի ըսէր, ինչի տեղ պիտի դնէր զիս այս արտաքնոյի գարշահոտութեամբ... Հասկցար... ուղեղդ մտաւ, վերջապէս»: Ու ինծի դռնալով, ըսաւ.

— Կարծես թէ, nom de Dieu! զրահալիր զօրքերու ամբողջ բանակ մըն է, որ մնացեր են այստեղ...»

Այս յիշատակութեան առջև բոլորովին մեկամաղձոտ դարձաւ... ու հառաչեց.

— Ինչ որ ալ ըլլայ հիանալի կին մըն էր զիտես... ու այնպէս չիք...

Ու կրկնեց.

— Արդ, այս հոտը որ մեզ կը հալածէ այստեղ... ինծի կը յիշեցնէ մայր Թիւրնպրիճի կաղամբապուրը... Մի և նոյն հոտն է...

— Մարքիզուհին յիշատակը, ըսի, քեզ պիտի զօրացնէ այդ հոտը տանելու... Ու ձեռքս կրկարելով.

— Օ՛հ, բարի առողջութիւն... Դարմանումիդ արգելք չըլլամ...

— Ինծի նայէ, ինծի նայէ, կանչեց Ռօպէտ:

Բայց ես մարդագետնին վրայ ցատքած ու բարեկամիս և իմ մէջ դրած էի թանձրութիւնը անագին տարածութեան մը...»

Հատորը ծայրէ ի ծայր լեցուն է այս տեսակ խորունկ երգիծանքի, կենդանի, վառվռուն իրականութեամբ պատկերներով Դժբաղդարար ինծի անկարելի է այսպէս շարունակել, որովհետեւ, այն ատեն ամբողջ գիրքը թարգմանել հարկ պիտի ըլլար: Ընտրանք ձեզի պիտի ներկայացնեմ մէկ քանի հոյակապ պատկերներ ալ, որոնք ձեզի պիտի սիրցնեն Միրբօի բարի, վեհանձն ու հզօր տաղանդը:

«Ահաւասիկ ազգասէրի մը ծաղրանկարը վարպետօրէն գծուած:

*) Շանր հայհոյութիւն մը, մանաւանդ մարքիզուհիի մը բերնին մէջ անվայել:

«Մօնթօպանի Լիոէին մէջ պրօֆէսօր՝ պ. Իգիտօս Ժօզէֆ Թարապիւսթէն իր ընտանիքով ք. . Եկած էր Եղանակն անյնեւու համար: Պ. Թարապիւսթէն, ականջի հիւանդութեամբ մը, տիկին Ռօզ Թարապիւսթէն ծոնկի հիւանդութեամբ մը, Լուի-Փիլաթ Թարապիւսթէն, իրենց որդին, ողնայարի թիւրումէ մը կը տառապի. ներկայ ժամանակներու ճշմարիտ ընտանիք մը, ինչպէս որ կը տեսնէք: Այս՝ խոստովանուած ու ձիշտն ըսելով յարգելի հիւանդութեաններէն զատ, ուրիշներ ալ ունին, որ զիւրենք կը հարուածէ իրենց կեանքի աղբիւրներուն մէջ խակ: Պ. և տ. Թարապիւսթէն՝ երկուքն ալ, ինչ ապականուած ժառանգականութիւններու, ինչ կեղտոտ կիրքերու, ինչ ազահ ու գաղտագողի ցոխութիւններու, ամուսնական ինչ կոյուղիներու (cloaque) ծնունդ են, որպէս զի յանգին հրէշարանական մարդկութեան այս վերջին նմոյշին, այս տէն ու խոյլիէ փտած վիժուկին՝ երիտասարդ Լուի-Փիլաթին: Հողագոյն ու փաթփոթած, զիկզակ կոնակով, իր ծուռ ու մուռ սրունգներով, իր սպնդային ու կակուղ ոսկորներով, այս երեսան 70 տարեկան կը թուի: Հիւանդոտ ու մնամոլ (maniaque) պղտիկ ծերունիի մը ամէն ձեւերն ունի: Երբ անոր քովն ես, իրաւքնէ կը տառապիս զայն սպաննել չը կարենալուդ համար: Առաջին անգամ երբ այս բոլոր Թարապիւսթէնները տեսայ, մտքէս անցաւ երթալ իրենց երեսին պոռալ:

— Ինչո՞ւ եկեր էք ձեր երեսի ներկայութեամբ, ձեր երեսի անբարոյական ներկայութեամբ, լեռներու ամենի շքեղութիւնն ու աղբիւրներու պայծառութիւնը պղծելու... Տուներնիդ դարձէք... Դուք շատ լաւ գիտէք, որ ոչ մէկ դար—որչափ հրաշագործ կուզէ թող ըլլայ—չի կրնար երբէք լուալ ձեր գործարաններու դարաւոր փթութիւնը ու բարոյական կեղտը ուրկէ ծնած էք...

Բայց կը խորհիմ թէ պ. Իգիտօս-Ժօզէֆ Թարապիւսթէն շատ պիտի զարմանար այս տեսակ պերճախօսութեան մը վրայ ու չը պիտի հպատակէր բնաւ այս հումերական հրամանին:

Ամէն օր, առաւօտը, որոշ ժամերու, ծառուղիներուն կամ Գէնըօնկներուն վրայ, լաղնիքէն նոր ելած, հանդիսաւոր, մէթոդիկ, մեծ խօսքերու և մեծ շարժ ու ձեւերու սիրահար պ. Իգիտօս Ժօզէֆ Թարապիւսթէնի կը հանդիպիք, որ իր կարճ սրունգները, կորիզաւոր դէմքը և վատառողջ փորը կը պըտըտցնէ: Ընտանիքը իրեն հետ է, ու երբեմն, իրեն կ'ընկերանայ նաև իր զբաղի սենեակը բնակող իրեն նման պրօֆէսօր բարեկամ մը, որուն հիւանդ, ալիւրոտ մորթը տրտում փիէօփի մը երեւոյթը կուտայ: Ոչինչ այնքան գեղեցիկ է, որքան զա-

նոնք տեսնելը, որ լծին եզերքը քերելով կը քալին, կարապնե-
րուն կը խօսին, մինչդեռ երիտասարդ Լուի-Փիլաթը անոնց
քար կը նետէ... արդէն:

— Շատ կը փափաքէի զիտնալ թէ ինչու համար կարապ
կ'անուանեն այս թեւաւորները, կը հարցնէ Իգիտօս Ժէզէֆ
Թարապիւսիէն:

Որուն՝ բարեկամը կը պատասխանէ ակօսներու կրճախ-
նով մը.

— Երկար վիզերով սագեր են ասոնք, ուրիշ ոչինչ... Միշտ
սուտին սէրը:

Երեկոյեան, պառկելէ առաջ, պ. Թարապիւսիէն ման
կուգայ, վեհափառ, Սպանիա տանող ճամբուն վրայ, մինչև
«Փրանսայի վերջին կազի կտուցը (bec de gaz)», Չայնս ուղը-
նելով կ'ըսէ.

«Երթանք, մինչև Փրանսայի վերջին կազի կտուցը»: Իրեն
կը հետևի կինը, դաժանօրէն կաղալով, թուլամբօթ, դեղին
ճարպով ուռած՝ որուն յետեւ կուգայ իր որդին, որ սոքերը մէջը
կոխելու համար, կովու ամենէն մեծ քակօրները, թրիքի ամե-
նէն խոշոր կոյտերը կը վնտռէ, որ այդ պահուն այդ ճամբուն
վրայ բազմաթիւ են, որովհետեւ օրուան մէջ եղի և ձիու այն-
քան կառքեր անցած են... Փրանսայի կազի վերջին կտուցին
առջև հասած՝ պ. Թարապիւսիէն կանգ կ'առնէ, երկարօրէն կը
խոհայ, և կամ իր տրամադրութեանց համեմատ, բարոյական
խոհեր, փիլիսոփայական բարձր մտածումներ անպատրաստից
կը դարձնէ իր ընտանիքի դաստիարակութեան համար: Յետոյ,
դանդաղօրէն կը դառնայ քաղաք ու առանց օդի ու լոյսի սե-
նեակը կը մտնէ զօր վարձած է նեղ, խոնաւ, վատառողջ՝ ամե-
նէն պայծառ արևներու ժամանակ անգամ ծառերու կրկին շար-
քով մը մթնոյցած տան մը մէջ: Ու երեքը միասին, կը քնանան,
մահճակալ մահճակալի դպած, իրենց կուրծքերը ընտանօրէն
փոխանակելով իրենց երեք շունչերուն թոյնը... Երբեմն երբ
իրենց զաւակը քնած է, մոկեղնաբար իրենց զգուշի սէրերուն
կը հետապնդեն ու իրենց մալթոսական համբոյրներով գիշեր-
ուան լուսթիւնը կը խռովեն:

Երէկ, Սպանիոյ ճամբուն վրայ, Իգիտօս-Ժօզէֆ Թարա-
պիւսիէնի հանգիպեցայ: Փրանսայի կազի վերջին կտուցին
առջև կանգ առած էր: Կինը աջ ու տղան ձախ կողմը կը կե-
նար: Ու լեռներու խորքին վրայ, վերջալոյսին մէջ որ լուսինը
կ'արծաթագօծէր, այս ամենը կը ներկայացնէր Չարչարանքի
տարօրինակ տեսարան մը, խաչելութեան ինդկատակ նմանու-
թիւն մը:

Ճամբուն վրայէ ոչ ոք կանցնէր, ոչ անասուն և ոչ մարդ։
Նեղ հովտին խորը՝ հեղեղը՝ գլտորած ժայռերու մէջ տեղ կը
փրփրար, և գայլախաղներ կը թաւալէր առմօնիքայի շոնդին-
ներով։ Ու լուսինը յամբօրէն կը սահէր՝ երկնքին վրայ, երկու
լեռներու պատռուածքին մէջ, որ մանիշակագոյն մշուշով մը
սքողուած՝ վայրկեան առ վայրկեան նուազ մութ կերենային։

Գուշակելով որ պ. Իզիտօն-ժօղէֆ Թարապիւսթէն վերջ-
նական խօսքեր պիտի արտասէր, և փափաքելով զանոնք լսել,
պատուըտեցայ զառիկողի մը յետև իր պերճախօսութիւնը չը
խրտչեցնելու համար երբէք։

— Ռօզ... հրամայեց յանկարծ պ. Թարապիւսթէն... և զո՛ւն,
Լուի Փիլաթ... դիտեցէք, երկուքդ ալ, այս գործիքը... լուսաւո-
րութեան։

Ու ազնիւ շարժ ու ձևով մը, ցոյց կուտար լապտերը՝ զոր,
խելացի խնայողութեամբ մը, քաղաքապետական վարչութիւնը
չէր վառած բնաւ, որովհետև այդ իրիկունը լուսեկայ կար։

— Դիտեցէք այս գործիքը, շարունակեց պրօֆէսօրը, ու
ըսէք ինծի՝ ի՞նչ է։

Լուի Փիլաթ իր ծամածուռ ուսերը ցնցեց, Ռօզ՝ իր հի-
ւանդ ծունկը չիկելով՝ պատասխանեց։

— Բարեկամս, ի՞նչ պիտի ըլլայ, կազի կտուց մըն է։

— Կազի կտուց մը... կազի կտուց մը... Տարակոյս չը կայ
որ կազի կտուց մըն է... բայց, ասիկա՝ միւսներուն պէս կազի
կտուց մը չէ բնաւ... Ասիկա շատ մասնաւոր, ըսեմ, շատ խոր-
հըրդանշական բան մըն է... Երբ որ զայն դիտէք... ըսէք սի-
րելի Ռօզս, և զո՛ւն, Լուի-Փիլաթ, միթէ չէք ունենար զգայու-
թիւն մը... յուզում մը... սարսուռ մը... վերջապէս զօրաւոր,
հզօր... կրօնական... ըսնք բառը... ազգասիրական բան մը...
ինքնամփոփում մէ՛ վայրկեան մը Ռօզ... Լուի-Փիլաթ հողիիդ մէջ
իջիր... ուրիմն այս կազի կտուցը ոչինչ չը խօսիր ձեր սրտին...
Ռօզ հառաչեց, գրեթէ արտասուալից։

— Եւ ի՞նչու կուզես որ, Իզիտօն-ժօղէֆ, այս լապտերին
առջև այնպիսի բաներ զգամ զոր չեմ զգար միւսներուն առջև։

— Որովհետև այս լապտերը, սիրելի կինս, գաղափար մը
կը պարունակէ... սուրբ գաղափար մը... մայրական գաղափար
մը... խորհուրդ մը... զոր ոչ մէկ լապտեր կը պարունակէ...
որովհետև... լաւ մտիկ ըրէք... որովհետև այս կազի կտուցը,
Ֆրանսայի կազի վերջին կտուցն է, որովհետև, իրմէ անդին...
լեռն է... Սալանիան... անձանօթը... կը հասկնան... օտարը,
վերջապէս... որովհետև հայրենիքն է որ, ամեն երեկոյ կը լու-

սամառուի, մեր սրտերու հաճոյքին, երախտագիտութեան համար, և որ կարծես մեզի կըսէ. «Եթէ կը սիրես զիս, աւելի հեռուն չը պիտի երթաս»:

Ահաւասիկ ինչ է այս կազի կտուցը: Տիկին Թարապիւսթէն երկւոր դիտեց կազի կտուցը, ուժգին ճիւղ մը ըրաւ աստուածային ցնցումն զգալու համար, և տխուր ընկճուած՝ որ իր ամուսնին սիրտը ուռեցնող զլացումները ինք ալ չը զգար, հեծեծեց:

— Ես քեզի չափ խելք չունիմ, բարեկամս... ու այդքան գեղեցիկ բաներ չեմ տեսներ պարզ լապտերի մը մէջ... Մեծ դժբաղդութիւն մըն է տանկա... Ինծի համար կազի կտուց մը, միշտ կազի կտուց մըն է, նոյն իսկ՝ եթէ ան Ֆրանսայի կազի վերջին կտուցն է...

Պ. Թարապիւսթէնի ձայնը մեղամաղձոտ չնշտ մը առաւ.

— Աւանգ, բացագանչեց... ինչ պիտի ըլլայ, կին մըն ես դուն... Ինծի պէս, իրերու խորը չես թափանցած... Իրերը՝ խեղճ բարեկամս, երեւոյթներ են միայն, որոնց տակ կապրեն յաւիտենական խորհրդանշանները... Ռամիկը երեւոյթը միայն կը տեսնէ... Ինծի պէս, մեծ մտքերն է որ, միայն, երեւոյթներու տակ ծածկուած խորհրդանշանները կը գտնեն... Ինչ որ է, չեք կարենք:

Լուսթիւն տիրեց պահ մը:

Թարապիւսթէններու շունչը՝ երեկոյեան կենդանացուցիչ մաքրութիւնը կը պծէր: Վայրի շահոքրամբ բուրում մը, որ մինչեւ անոնց մօտեցած էր առանց գիտնալու, կրօնկէն վրայ յետ դարձաւ և կորսուեցաւ հովտին մէջ: Ծղրիթները լռելի էին, սլոֆէսօրի ձայնին աններդաշնակութենէն ապշած:

— Իսկ, դուն, Լուի-Փիլիպ:

Բայց աղան իր ներքան տակ կայծառիկ մը կը ճգմէր, որ խոտին մէջ նոր սկսեր էր փալփալ... Չը պատասխանեց:

Այն ատեն, վհատած՝ պ. Իզիտու-Ժօզէֆ Թարապիւսթէն դիտեց, վերջին անգամ, ջերմնոսնդօրէն, Ֆրանսայի կազի վերջին կտուցը: Ու մեկնեցաւ, կնոջ հետ՝ որ նորէն սկսաւ դաժանօրէն կաղալ, և իր զաւակին հետ՝ որ շարունակեց թրիքներու և քակորի դեղերու մէջ տապալակիլը:

Ֆրանսական ազգասէրէն յետոյ ահաւասիկ ուրիշ նշանաւոր տիպարի մը՝ Ֆրանսական գինւորականին պատկերը:

Քիլառա Ֆիսթիլը այս առաու ինծի տեսութեան եկաւ: Բացի ուրիշ պատմութիւններէ, ինծի ըսաւ թէ բառօն դը Փոէսալէ գնդապետը, Բ...ի մէջ օրերն ու գիշերները կանցնէ պաքառայի սեղանին առջև... Կազինօյի վարչութիւնը թոյլ կու-

տայ որ արի գնդապետը խարդախութիւններ ընէ... Ամեն ձեռք խաղի ոսկի մը կը վերցնէ...

— Ի՞նչ ընենք... բացատրեց Քլառա Ֆիսթիւլ, Կազինոյի տնօրէնը... Նախ յարգանք դէպի բանակը... և յետոյ մեծ բան մը չէ... ընդհանուր ծախքերու հաշուին մէջ կը մտնէ...

Երէկ, որովհետեւ իր առջևի խաղատախտակը կը շահէր, անվեհեր գնդապետը՝ հարիւր ֆրանքնոց դրամատոմս մը քշեց շտապով կանանչ առուիին վրայ և երբ վճարուելու կարգը իրեն եկաւ...

— Ամենը դրամատոմսինն է... յայտարարեց, զուարթօրէն՝ խաղատիրոջ փոխանորդը (croupier) վարանեցաւ, ինչ ընելիքը չը գիտնալով...

— Բայց, գնտապետ... կակազեց.

— Է՛, ի՞նչ... Է՛ ի՞նչ 100 ֆրանքնոց դրամատոմսի մը ինչ բաւարէն չէ՞ր գիտեր... nom de Dieu?

Այն ատեն խաղատնօրէնը՝ որ ճիշտ զիւցազնական զինուորին յետեւ կը գտնուէր, ծռելով՝ կամացուկ մը անոր ուսին դարկաւ ու ականջին փսփսաց.

— Ուշադրութիւն, գնտապետ... չափը կ'անցնէք... չափը կ'անցնէք...

— Իրաւ... բացազանչեց գնտապետը... Ա՛խ, թշուառական...

Ու croupier-ին ուղղուելով.

— Ոսկի մը, միայն, դրամատոմսին...

Ինչպէս կը տեսնէք զինուորականի ճշմարիտ տիպար մը... Երբնմ, Դրէյֆուսի խնդրին ամենէն տաք ժամանակին, գնտապետը՝ առտուն այցելութեան կուգար ինծի... Դռնէն ներս կը մտնէր, հաղալով, թընկելով, հայհոյելով...

Ու ահաւասիկ մեր խօսակցութիւնները.

— Ի՞նչ նորութիւն, ի՞նչ կայ գնտապետ:

— Է՛հ, ողջութիւն... ինչպէս կը տեսնէք հիմա քիչ մը ինքզինքս կը գտնեմ... բայց շատ դժնդակ վայրկեաններ անցուցի... Ա՛հ, nom de Dieu!

— Ձեր հայրենասիրութիւնը...

— Խնդիրը հայրենասիրութեանս վրայ չէ... այլ զինուորական աստիճանիս...

— Միևնոյն բանն է:

— Անտարակոյս, միևնոյն բանն է...

— Յետոյ:

— Լսեցէք... տասնըփնգ օր ամբողջ, կարծեցի թէ զի-

նուորական աստիճանս ձեռքէս պիտի խլէին այդ անդամները... ազնիւ խօսք...

—Վերջապէս. այսօր, ալ վախ չունիք... Աւելի հանգիստ էք.

—Աւելի հանգիստ... աւելի հանգիստ... է՛հ... քիչ մը շունչ կ'առնենք... ահա եղածը... Այո, բայց տեսնենք... տեսնենք ինչ կ'ըլլայ... nom de Dieu!...

Այստեղ, գնտապետը մտածկոտ կը դառնար, ու, իր յօնքերու յուզուած մացառին տակ, իր հայեացքը կարծես ապագան կը թափանցէր... Յանկարծ իրեն հարցուցի.

—Արդեօք զինուորականներուն ուղղած ձեր օրակարգերուն մէջ պիտի նորէն սկսիք pékin*)-ները կեղտոտ խոզեր անուանել... և աշխարհաքաղաքացիներու փողին մէջէ ձեր կրտրիճ սուրը անցնելու խօսքեր ըսնել դարձեալ:

—Պահ... շատ տարօրինակ էք, դուք կեցէք քիչ մը... Նախ պիտի ձգեմ որ ոչխարը չռէ... Եթէ լաւ չռէ, այսինքն եթէ կառավարութիւնը շարունակէ խստութեամբ վարուել մեր դէմ... ահ կ'ապահովացնեմ ձեզ թէ այդ աշխարհաքաղաքացիներու հասցէին տակաւին ի՞նչ փառաւոր օրակարգեր ունեմ ուղարկելիք...

—Եթէ վատ չռէ, գնտապետ:

—Ի՞նչ կուզէք ըսել այդ խօսքերով:

—Ըսել կուզեմ որ, եթէ կառավարութիւնը իր խստութիւնը աւելի սաստկացնէ, եթէ պրետորական գրգռումներու դէմ պաշտպանողական լուրջ միջոցներ ձեռք առնէ:

—Այն ժամանակ, տարբեր բան... սո՛ւս, ձայն ձուն հանել չը կայ, տղաս... Եւ կամ իրենց կը խօսիմ իմ յարգանքիս մասին այդ բող օրէնքին համար... Իմ հնազանդութեանս մասին այդ vache **) (կով) Հանրապետութեան համար... Զինուոր եմ, այո՞ թէ ո՛չ... Ուրեմն ձեռն ի կարգ, և դէպի ձախ...

Եւ մեկամաղձոտ՝ կաւելցնէր:

—Ա՛հ զինուորական արհեստին մէջ ամեն բան վարդազօյն չէ... Սուրդ կըլլելու ես, nom de Dieu! կարծածէ՞ր շատ աւելի

*) pékin-ի հայերէն թարգմանութիւնը չը կայ. զինուորականները pékin կ'անուանեն այն բոլոր մարդիկը, որ իրենց փառայիզ համազգեստը չեն կրեր, այսինքն պարզ քաղաքացիները. pékin-ը իրենց համար անարգական մեծագոյն բառն է:

**) Vache-ը ամենէն նախատական բառն է որ կարելի ըլլայ ուղղել մէկուն. անիկա իր նախնական իմաստով (կով) չի գործածուիր. ընդհանրապէս պոռնիկներուն կ'ուղղեն այդ հայհոյութիւնը:

յաճախ... բայց ինչ... ուրիշ ինչ կրնանք ընել... Հայրենասիրութիւնը...

— Գնդապետի աստիճանը...

— Միևնոյն բանն է,

— Ծիչդ է...

Պատուական գնդապետը սենեակին մէջ կերթար ու կուգար, կրծոտելով սիկառ մը՝ ուրկէ ծուխի տարտամ ոլորտներ միայն դուրս կուտար... ու իւրաքանչիւր ամպի մէջ տեղ կը կրկնէր.

— Ֆրանսայի մայրը լիկուած է nom de Dieu!... Ֆրանսան աշխարհաքաղաքացիներու ճանկին մէջ է...

— Աշխարհաքաղաքացի բառը երբէք բերանուղ բաց չէթողուր... արդեօք անգաղտնապահութիւն պիտի ըլլար ձեզի հարցնել թէ ինչ կը հասկնաք իսկապէս այս բառով...

— Աշխարհաքաղաքացիները,

— Խնդրեմ, գնտապետ,

— Ես գիտեմ... կեղտոտ գաղաններ... դաւաճան և հայրենազուրկ կեղտոտ անղգամ խոզեր...

— Անտարակոյս... բայց ուրիշ,

— Կաշառուածներ... Ֆրանսականներ... մօի ճանճեր... pékin-ներ վերջապէս:

— Աւելի բացայայտ խօսեցէք, գնտապետ:

— Այդ խարդախութիւնների մասին, nom de Dieu!

Ու գնտապետը վերստին կը վառէր իր սիկառը, որ իր լեզուաբանական բացատրութիւններու մօլեզին տարափին տակ բոլորովին մարած էր... Յետոյ.

— Այդ ինչ բաներ է որ կը պատմեն... Կալիֆէն բանակին պինուորական համազգեստը ջնջելու միտք ունի եղեր... Այդպէս բան մը գիտէք, դուք:

— Աստուած վկայ, չը գիտեմ...

— Կ'ըսեն թէ նախ պիտի սկսի տաքատէն (pantalon), ուր, յուլիս 14-ի զօրահանգէսին ժամանակ բոլորովին ad libitum (ըստ կամս) պիտի ըլլայ եղեր... Սպիտակ տաքատ, կապոյտ տաքատ, քառակուսիներով տաքատ. կողմերը թաւիչոտ տաքատ. երկանւաւորի վարդիկ... Ու պետերուն համար սիլինդրը պարտաւորիչ պիտի ըլլայ եղեր... Ոչ սպիտակ փետուր... ոչ դարձմանակ... Աքանչելի է ըսելիք չը կայ... Աւելի լաւ կ'ընեն անմիջապէս բանակը ջնջելով... որովհետեւ ինչ է բանակը... Գարձմանակն է, ցցունքները, փետրափունջը nom de Dieu... Այն ատեն ինչպէս այսուհետեւ զինուորական մը պիտի դանազանուի քաղաքացիէն ((civil))...

— Շատ ուրիշ բաներ կան, գնտապետ, որով civil-ը կը զանազանուի զինուորականէն...

— Ի՞նչ բաներ է որ կը պատմեն նոյնպէս լրագիրները...

Դրէյֆիւսը փրանսա դարձեր է եղեր...

— Անշուշտ, գնտապետ:

— Ա՛հ, ալ ատոր ըսելք չը կայ... այ ատիկա կլուսիք բան չէ...

— Բայց քանի որ անմեղ է:

— Անմեղ... Հրէայ մը... աղտոտ ջրհոտ մը, Տակաւին ինչ տարօրինակ բաներ կրնաք ըսել տեմենք... Ընդունինք որ անմեղ է... Ատիկա մեզի ինչ... Մեզի ինչ որ անմեղ է... Անմեղ... Եւ յետոյ... Ատիկա պատճառ մը չէ երբէք...

— Ի՞նչ կ'ըսէք... գնտապետ:

— Ինչ կ'ըսէք մինչ կ'ըսէք չը կայ... Դրէյֆիւսը դատապարտուեցաւ թէ չէ, Այո, Զինուորական դատավարներու կողմէ: Այո... Հրէայ է: Այո... ուրեմն թող ալ մեր գլուխը չը տանի, հանգիստ ձգէ մեղ... Ա՛հ, աշխարհաքաղաքացիներու կառավարութեան մը փոխարէն, եթէ ճշմարիտ ազգասէրներու կառավարութիւն մը ունենայինք, տեսէք ինչպէս այդ թշուառականը նորէն իր կղզին պիտի քշէին... մէկ, երկու... մէկ, երկու... Յառաջ... անմեղ... Նախ lascar¹⁾ մը որ ինքզինքին թոյլ կուտայ, առանց իր պետերու հրամանին անմեղ ըլլալ crapule²⁾ մըն է, կը հասկնաք... աղտոտ clamping³⁾ մը... Եւ յետոյ ինչ կերպարանք կ'առնէ, այդ ողորմելի մատնիչը:

— Ամենէն առաջ ըսին թէ շատ կերպարանափոխ եղած էր, շատ ընկճուած...

— Կատակերգութիւն: Անմեղ մը միթէ կ'ընկճուի երբէք, Միթէ ես ընկճուած եմ, Ես: Գնա՛ բանդ... Մարդ երբ վստահ է անմեղութեան վրայ, զայն կը պոռայ, կ'ոռնայ, nom de Dieu! Մարդ չի վախնար que diable! Գլուխը բարձր կը բռնէ... զինուորի պէս:

— Ճիշտ միևնոյն բանը Դրէյֆիւսը կ'ընէ, գնդապետ... որովհետեւ առաջին տեղեկութիւնը ճիշտ չէր... Իրականութիւնը այն է որ Դրէյֆիւս ինքզինքը շատ վստահ ցոյց կուտայ, պատրաստ՝ մաքառելու...

— Չըսես ուրեմն, ամբարդաւան մը... յօխորտացող մըն է... Parbleu!... ըսածիս պէս է եղել... Մարդ երբ անմեղ է, ոչ լիրբի մը ե ոչ ալ լեռներ ջարդողի կերպարանք կ'առնէ... կըսպա-

¹⁾ Lascar, ²⁾ crapule, ³⁾ clamping հայհոյութիւններ են, որոնց համապատասխան բառը չը կալ հայերէնի մէջ.

սէ, Խորհրդ, զլիւրկոր, կարգապահ, բերանափակ... զինուորի մը պէս... Եւ յետոյ խնդիրը անոնց վրայ չէ... Անմեղ կամ մեղաւոր, կշռուած չափուած՝ դատուած է... Ի՞նչ այդ մասին խօսք ընելն անդամ աւելորդ է... Թէ ոչ Ֆրանսայի մայրը հազար հեղ լլկուած է։ Այոպէս, տեսէք Թէ ինծի ինչ պատահեցաւ... բարեկամներէս ոմանք՝ ձիարչաւի ձիեր բուծանողներ՝ անցեալ օր արշաւ մը կազմակերպեր էին... շատ կարեւոր ձիարչաւ մը nom de Dieu! Ձիս այդ դատաւոր, իրաւախոհ՝ կարգեր էին, իմ համբաւաւոր արդարադատութեանս պատճառաւ... Մէզոն Լաֆֆիթ գնացինք... Ձիարչաւը սկսաւ... ինչ պատահեցաւ ինծի չը գիտեմ... Այլ ընդ այլոց տեսայ... Գնացէ... Բայց բանն այն եղաւ որ առաջին մրցանակը տուի՝ վերջին ձիուն... բարեկամներս բողոքեցին, կատղեցան, պոռային կանչեցին...

— Յետոյ, յետոյ ինչ եղաւ, գնդապետ։

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ, տղաս, որոշումս, յամառօրէն, անխախտ պահեցի... և զանոնք փառաւորապէս ճամբա դրի ըսելով. «Սխալեցայ, ճշմարիտ է... Կասկած չը կայ որ սխալեցայ ու ակնյայտին չարաչար սխալեցայ... կընդունիմ... բայց գլուխս մի տանիք, հանգիստ ձգեցէք զիս (foutez-moi la paix!)... Եթէ ես civil մը, կեղտոտ աշխարհաքաղաքացի pékin մը ըլլայի, մրցանակը պիտի յատկայնէի այն ձիուն որ, իսկապէս, ինքը չահեցաւ... և կամ, փորձը չեղած պիտի սեպէի... Բեկանէի... բայց ես զինուոր մըն եմ... և զինուորի պէս կը դատեմ։ Կարգապահութիւն... և անսխալականութիւն... փորձը օրինաւոր կը սեպեմ... բացուեցէք... ու բացուեցան, հեռացան...

— Եւ սակայն, գնդապետ... արդարութիւնը...

Արի գնդապետը իր ուսերը կը ցնցէր, յետոյ բազումները՝ խաչելով աստեղադարձուած ու շքանշաններով ծածկուած կուրծքին վրայ խաչած ծալլելով, կըսէր.

— Արդարութիւնը... լաւ նայեցէք ինծի... կեղտոտ pékin-ի մը կերպարանքը ունեմ արդեօք... Nom de Dieu! Ձինուոր եմ, Թէ ոչ։

— Ա՛հ, գնդապետ, պատասխանեցի... շատ կը վախնամ որ ձեր աստիճանէն ալ վեր զինուոր մը ըլլաք.

— Տարբերութիւն չունի... կ'աղաղակէր քաջարի պատերազմիլը որ՝ վերսկսելով երթեկեկ սենեակին մէջ կահ կարասիները կ'ապտակէր, Թոռներուն կողմի հարուածներ կիջեցնէր... ու երախարայ կ'ոռնար.

— Մահ հրէաներուն... մահ հրէաներուն։

Հիմա մօրիկ ըրէք ուրիշ նշանաւոր տիպարի մը՝ ազ-

նուականին՝ հին օրերու ոլիմպական բարձրութիւններէն եկած աղնուականին ոչ նուազ շինիչ պատմութիւնը.

«Քանի մը օրէ ի վեր շատ կը խօսին այստեղ Պոսպիէտի մարքիզին վրայ: Եւ բաղնիքներու վարչութիւնը մարքիզին անունով բաւական գեղեցիկ réclame մը կընէ իրեն համար... Մարքիզը մեծ գումարներ կը շահի պաքսոսայի, բօքերի մէջ... ամեն անգամ դուրս ելած ժամանակ իր օթոմօպիլը ահագին բազմութիւն կը հաւաքէ... վերջապէս իր տնական և չիք կեանքը ճշմարիտ իրարանցում մըն է որ առաջ կը բերէ... Գլառա Ֆիսթիւլ ինծի կ'ապահովցնէ թէ hôtel (հիւրանոց) և կազինո գինքը ձրի կը պահեն ու կ'ապրեցնեն:

— Խորհէ անգամ մը, ինծի կըսէր Ֆիսթիւլ, այդ մեծ անուն մը... քաղաքական և աշխարհիկ այդքան խոշոր զիրք մը... և գիտես ինչ ալ ընկերական... Հպարտութիւն ըսուածը չի գիտեր...

Կըսեն նոյնպէս թէ մաիքիզը Ք... եկած է Սպանիայի մօտ ըլլալու համար, ուր յաճախակի ու վճռական տեսակցութիւններ պէտք է ունենայ Օռլէանի պ. դուքսին *) հետ... կը յայտնեն մօտաւոր գալուստը նոյնպէս պ. Արտիւր Մէյէրի **) որ մարքիզին բարեկամն է և քիչ մըն ալ անոր սակարանի գործերուն և հաճոյքներուն վերակայուն...

Ահաւասիկ ինչ որ գիտեմ Պօնպիէրի մարքիզին վրայ:

Կիրակի առաւօտ մը, բարեկամի մը հետ Նօրֆլէօր հասանք: Նօրֆլէօրը նորմանտիական պզտիկ քաղաք մըն է, չափազանց նկարագեղ, և որ իր հին նկարագիրը անաղատ պահած է: Թոյլի սիրուն հովտին խորը, մահիկի ձևով կառուցուած՝ քիչ մը վիրօքը՝ տենդարեր ընդարձակ մարգագետիններուն որոնց մշտադալար ծածկոցները կը տարածուեն մինչև արեմուտը, Նօրֆլէօրի արեւելեան և հիւսիսային կողմերուն վրայ կը բարձրանան ձկուն ու կակուղ վէրվէտումով անտառախիտ ըլլակներ: Մարդ կարող է տակաւին հիանալ շատ հին արքայադարանի մը մնացորդներուն վրայ՝ դոթական կամարներու ամբողջ երկար շարք մը՝ որ կանգուն կը մնան զիրենք պաշտպանող բաղնիքներու շնորհիւ, և XV-րդ դարու շատ գեղեցիկ եկեղեցիի մը վրայ՝ որ հագլիւ թէ նորոգուած է: Թոյլը՝ իր հզերատունկ կաղամախներով անոր մէջ օդային սարսուռներ և փափուկ ցուքեր ունեցող ջրի թեթև գօտի մը կը

*) Օռլէանի դուքսը Ֆրանսայի թագաւորական գահուն թիկնածու է:

**) Արտիւր Մէյէր՝ Gaulois արքայական և հակառակական լայտնի թերթին տնօրէնն է որուն զխոն բաւական խաղ խաղացած է Միրբօ:

կազմէ... Գտն տարի առաջ ինչպէս որ տեսած էի, նոյնպէս կը տեսնէի այդ առտուն իր միևնոյն հեղ, կեղտոտ փողոցներով, իր հերձաքարէ, բարձր, եռանկիւնի տանիքաւոր միևնոյն տուններով, որոնք քիչ մը աւելի ծերացած, քիչ մը աւելի դարսուած, քիչ մը աւելի խարխլած էին... և նոյնպէս իր միևնոյն մարդկութեամբ որ, ինչպէս երբեմն, միևնոյն աղտոլութեանց մէջ կը մրափէ... Նօրֆլէօր ոչինչ չէ զոհած առաջադիմութեան՝ որ, փոքր առ փոքր, կերպարանափոխ ըրաւ չրջակայ գիւղաքաղաքներն ու քաղաքները... մեքենական խղճուկ սղոցարանէ մը զատ՝ որը, սակայն, տարիին կէսը գործ չի գտնէր, ոչ մէկ էնտրլսթիօն չի եկած վրդովեչ իր՝ փոքր մշակութեամբ զբաղող յարձակողական, յամառ բնակիչներու միապաղաղ ու լուս կեանքը:

Եւ սակայն, այդ որը, քաղաքապետութեան հրապարակին վրայ, կիրականօրեայ զգեստները հագած գիւղացիներու ահազին բազմութիւն մը կար որ պատարագին ներկայ գտնուելու և, յետոյ, իրենց պղտիկ հարցերուն վրայ խօսելու եկած էին: Ամբոխը սովորականէն աւելի յուզուած բզզացող էր, որովհետև ընտրողական տենդոտ չրջանի տակ վայրկեանին մէջ էին... Իրենց արթնցուցած կիրքերով, պաշտպանած կամ վնասած շահերով՝ միայն, ընտրութիւններն է որ կը յաջողէին քաղաքին տալ շարժումի և կեանքի վաղանցուկ պատրանքը: Պատերը ծածկուած էին կապոյտ, դեղին, կարմիր, կանաչ յայտարարութիւններով ու քանի մը խումբեր՝ այս կողմ, այն կողմ, անոնց առաջ կը կենային, ծնօտը դէպի վեր, աչքը պղտեկցուցած, բերանը փակ, ձեռքերը կոնակին յետև խաչաձևած, առանց խօսքի մը, առանց շարժումի մը որ կարծիք մը, նախապատուութիւն մը արտայայտէր... Հրապարակի անկիւններէն մէկուն վրայ, գեղջկուհիներ՝ յաճախորդի կը սպասէին. նիհար հաւեղէններով լեցուն կողովներու առջև կկզած՝ և կամ նստած՝ բանջարեղէնի պղտիկ ցուցադրութիւններու առջև զորս տապահեղձ արև մը կըսկսէր արդէն թօնեցնել... Ու չրջիկ վաճառողներ՝ թաւալուն ափսէներու վրայ՝ ման կ'ածէին, անբայատրելի ապրանքներ ու փերեղակի նախապատմական առարկաներ...

Ինծի ընկերացող բարեկամը՝ աւելի բազմաթիւ, աւելի ոգևորուած խումբի մը մէջ տեղ ճառախօսող և շարժումներ գործող՝ ընտրութեան թեկնածուներէն մէկը՝ խոշոր հողատէր՝ Պօնպիլէօի մարքիզը ցոյց տուաւ, որ իր վարած ճօն ու չքեղ կեանքին պատճառով ամբողջ Նօրմանտիայի՝ և իր կառապանի համազգեստին ու իր լծաքարչ անասուններու կատարեալ վայելչութեան պատճառով Պարիզի մէջ նշանաւոր էր: Ծօքէջքիւպի

անդամ, ձիու, չներու և պոռնկի սիրահար, կատաղի խաղացող, յայտնի հակահրէական ու գործօն արքայական, սալօնի թերթի խմբագիրներու բացատրութեան համեմատ, ֆրանսական ընկերութեան լաւագոյն մասին կը պատկանէր...

Մեծ եղաւ զարմանքս երբ զինքը տեսայ կապոյտ, երկար, հաստ կտաւէ բաճկոնակ (blouse) մը հագած ու գլխին ճագարի մորթէ գդակով մը: Ինծի բացատրեցին թէ ասիկա իր ընտանեկան համազգեստն էր և թէ այդ հագուստը զինքը ոն է սկզբունքի յայտարարութենէ բոլորովին աղատ կը կադուցանէր... Եւ արդէն, մարքիզը խարդախ ձիավաճառի մը կատարեալ երևոյթն ունէր: Իր ընթացքին, իր չարժուածքին մէջ ոչ մէկ բան ցոյց կուտար թէ այդ զգեստը պատահական զգեստ մըն էր. ոչ մէկ բան, նոյնպէս, իր կաս կարմիր ու գոհնիկ բայց նենդամիտ և խորամանկ դիմագծութեան մէջ զինքը չէր զանազանէր միւս չըպէտք ու դարդակ մարդերէն, ու իր մէջ չէր յայտնէր ինչ որ թերթերու մարդաբանները կը կոչեն «աղ-նիւ ցեղը»:

Անձկութեամբ զինքը քննեցի:

Ոչ որ իրմէ աւելի անխիղճ ու սատանորդի չէր կրնար ըլլալ գործառնութիւններու մէջ, ձի մը կամ կով մը լաւագոյն կերպով ներկելու, կերպարանափոխ ընելու արհեստին մէջ, առևտուրի մը սակարկութիւններու միջոցին լիտրաներով գինի խմցնելու մէջ, տոնավաճառական ամեն տեսակ անառակութիւններու փորձառութեան մէջ... Որովհետեւ իր կողքէն կանցնէի, ծիծաղներու մէջ տեղ, լսեցի որ կը պոռար.

—Այն կըսեմ... այն... կառավարութիւնը պոռնիկ (vache) մըն է: Զեզ կը հաւատացնեմ որ անոր գլխուն շատ խաղեր պիտի խաղանք... Ահ nom de Dieu!... զաւակներս...

Իրաւ որ ան շատ հանգիստ էր՝ իր գեղացիի բաճկոնակին տակ, աղմկալից սրտակցութիւն մը, տեսակ մը պարզամիտ անպատկառութիւն, չնական հրաշալի ընկերակցութիւն (camaraderie) մը կը կեդծէր, ասդին կը խնդար, անդին կը բարկանար... և միշտ յարմար պարագաներու մէջ, ձեռքի սեղմումներ, եղակի խօսեցններ կը բաշխէր առատօրէն ալ ու ձախ, մտերմօրէն ուսեր ու փորեր կը ծեծէր, կկոցի մը նման անդադար կերթար կուղար հրապարակին վրայ, ուր ծիծաղաշարժ խօսքեր կը չալլէր, էսպէսանսի արձարանին մէջ ուր ամեն կողմ փոքրիկ բաժակներ կը հրամցնէր... Ու հոյակապօրէն կը ճօճէր, նօրմանտիական ծանր հունէ գաւազան մը որ աջ դաստակին կապուած էր սև կաշիի ուժեղ փակով մը...

—Ահ nom de Dieu!...

Պէտք է ըսել նոյնպէս որ Պօնափէրի մարքիզը՝ Նօրֆլէօրի մէջ՝ իր տանն էր, և Նօրֆլէօրը կը նկատէր իբրեւ իր ստացուածքը աւատը (fief) և ուր իր խորամանկութեամբ, աչք ներկելու հանձարով, «մարդոց խելքը տոպրակը դնելու» («mettre les gens dedans») ճարպիկութեամբ, ահագին ժողովրդականութիւն մը շահած էր։ Անիկա այնքան լաւ գրաւած էր երկիրը իր համարձակ, յայրատ ու զգուելի յատկութիւններով—որոնց համար ուրիշ ո և է տեղ մը քարի պիտի ըռնուէր—որ ոչ ոքի մաքէն չէր անցնէր զարմանալ՝ ընտրողական շրջաններու մէջ՝ իր արդ ու զարդին կրած յանկարծական փոփոխութիւններուն վրայ։ Ընդհակառակը ամէն մարդ ազոր համար ուրախ էր ու իր մասին կ'ըսէին։

—Ա՛հ, պ. մարքիզը բարեմիտ մարդ է։ Ահաւասիկ մէկը որ հպարտ չէ... Ահաւասիկ մէկը՝ որ կը սիրէ մշակը!

Ոչ ոք չէր զարմանար, նոյնպէս, որ մարքիզը պահած ըլլար հին ժամանակուայ ազնուականներու մենաշնորհներն ու պատուամիտութիւնները, ինչպէս, օրինակի համար, հետեւալը... Ամէն կիրակի, պատարագէն յետոյ, suisse-ը *) կուգար, «զղեակին յատկացուած» մատուոյ պզտիկ դռան առջև կանգ կ'առնէր, և երբ մարքիզը դուրս կ'ելլէր, ընտանիքին հետ, շրջապատուած իր համազգեստաւոր սպասաւորներէն՝ suisse-ը հոյակապ՝ իր ցցունազարդ զլխարկով, իր կարմիր մետաքսէ թուրի գօտիով՝ մարքիզին առջևէն կ'երթար՝ հանդիսաւոր հեռաւորութիւն մը պահելով՝ մինչև կառքը կ'առաջնորդէր զայն, մարդիկն ու աթոռները հրմշտկելով, իր ոսկի դունտ գաւազանով եկեղեցիի սալաքարերը ծեծելով... և պոռալով։

—Օ՛ն... ճամբայ... ճամբայ տուէք պ. մարքիզին!...

Ու ամէն մարդ գոհ էր, մարքիզը, suisse-ը և ամբողջը...

—Ա՛հ, աշխարհքը տակն ու վրայ ընկու էր այսպէս մարքիզ մը գտնելու համար...

Գոհ էին նոյնպէս իր զղեակէն՝ որուն սպիտակ քարէ ճակատը և հերձաքարէ բարձր տանիքները՝ ըլլորին վրայէ, բարդինքնու կուտակումին մէջ տեղ, քաղաքին կը տիրապետէին. գոհ՝ իր օթօմօպիլէն՝ որ, երբեմն, իր ճամբուն վրայ ոչխարներ, շներ, երկխաներ ու հորթեր կը ձգմէր. գոհ՝ իր քաթը շրջապատող որմերէն՝ որուն վրայ ցցած էին չիչի հակեր. գոհ իր պահապաններէն որ երեք անգամ, հրացանով խոտերուն մէջ թաւալեցին, ճագարներն ու նապաստակները նեղաց-

*) Suisse կը կոչէին հին ազնուականներու ղռնապանին, եկեղեցիի կարգապահութեան վերահսկողին։

նեղու յանցանքին մէջ բոնուած ահռելի գաղտորմներ, եւ կարծեմ թէ ալ աւելի գոհ պիտի ըլլային, եթէ պ. մարքիզը բարեհաճէր նորէն ծաղկեցնել հին, ազնուապետական, գեղեցիկ սովորութիւնները, ինչպէս, օրինակի համար գանակոծութիւնը: Բայց պ. մարքիզը չէր բարեհաճէր... հին բարի ժամանակները շատոնց անցած էին, որպէս զի մարքիզը այդ բանը ընէր... և յետոյ, շիտակն ասած՝ մարքիզ ըլլալով հանդերձ՝ դատաւորներէն կը վախնար: Մէկ խօսքով՝ աշխարհի ամենէն պարկեշտ մարդը որ երբէք չէր գողցած իր ժողովրդականութիւնը...

Գիւղացիները, ընդհանրապէս, չարածճի ու խորամանկ ըլլալու համբաւն ունին. ընտրութեան թեկնածուները՝ շատ յաճախ, տխմար ըլլալու համբաւը Այդ մասին վէպեր, կատակերգութիւններ, ընկերային գիտութեան հատորներ գրուած են և պատրաստած՝ վիճակացոյցներ (statistique) որ, բոլորն ալ այս երկու ճամբարութիւնները հաստատած են: Արդ, կը պատահի որ՝ տխմար թեկնածուներն է որ միշտ կը լոլոզին *) չարածճի գիւղացիները: Ատոր համար, անսխալ միջոց մը ունին անոնք՝ որ ոչ ոք խելացիութիւն, ոչ մէկ նախապաշարաստական աշխատութիւն, ոչ մէկ անձնական արժանիք կը պահանջէ, ոչ մէկը նոյնպէս այն յատկութիւններէն՝ որ պետութեան ամենախոնարհ պաշտօնեայէն, մտքով ամենադառամած ծառայէն կը պահանջուի: Միջոցը՝ ամբողջապէս այս բառին մէջ է. խոստանալ... Յաջողելու համար թեկնածուն ուրիշ բան չունի ընելու բայց եթէ շահագործել—ճարպիկօրէն շահագործել—մարդերու ամենէն մշտատե, ամենէն յամառ ու ամենէն անընդելի մտամոլութիւնը (manie). ակնկալութիւնը: Ակնկալութեան, յոյսի միջոցով անիկա կուղղուի կեանքի աղբիւրներուն իսկ. շահուն, կիրքերուն, մոլութիւններուն: Կարելի է իբրեւ բացարձակ սկզբունք ընդունել հետեւեալ *axiome*-ը. «Անպատճառ ընտրուած է այն թեկնածուն՝ որ ընտրական շըրջանի մը միջոցին՝ ինչ որ ալ ըլլան իր կարծիքները, ինչ կուսակցութեան ալ որ պատկանի, այդ կարծիքներն ու այդ կուսակցութիւնը նոյն իսկ եթէ ընտրողներու կարծիքներուն և կուսակցութեան զբաղման գծօրէն հակառակ ըլլան, ամենէն աւելի խոստացած ու ամենէն շատ բան խոստացած է»: Այս գործողութիւնը՝ որ ակռայ քաշողները ամէն օր, իրաւ է, նուազ փայլով ու, աւելի զգուշութեամբ կը կատարեն հասարակաց հրապարակներու վրայ, ընտրողներու, յանձնարարներու համար

*) Լօլոզել (rouler quelq'un) քաղցր համոզիչ խօսքերով խաբել կը նշանակէ. զառուական բառ է:

կը կոչուի «իր կամքը թելադրել—dieter sa volonte», իսկ ընտրութիւններու, յանձնառուներու համար ամօրի ընել ժողովուրդին բաղձանքները... Լրագիրներու մէջ այդ բանը ալ աւելի աղնիւ ու հնչուն անուններ կ'ըստանայ... Ու քաղաքական ընկերութիւններու մեքենականութիւնը այնքան հրաշալի է որ ահաւասիկ ըլլաւոր տարիներէ ի վեր է, որ բաղձանքները մօրիկ դրուած՝ երբէք չեն կատարուած՝ և որ մեքենան կը դառնայ ու կը դառնայ առանց ամենաջնչին խանգարում մը ունենալու իր անիւներու կազմուածքին մէջ, առանց ամենավոքոր դադար մը առնելու իր թաւալքին մէջ: Ամէն մարդ գոհ է, ու ամէն բան լաւ կ'ընթանայ, ինչպէս որ հիմա կ'ընթանայ:

Ընդհանուր ընտրութեան պաշտօնավարումին մէջ ամենէն հիանալին այն է, որ ժողովուրդը գերիշխան ըլլալով՝ և իրմէ բարձր բնաւ տէր մը չունենալով՝ մարդ կարող է իրեն խոստանալ բարիքներ՝ զորոք երբէք չը պիտի վայելէ և երբէք չը կատարել այնպիսի խոստումներ, զոր ոչ ոք կարող է, արդէն, իրագործել: Նոյն իսկ աւելի լաւ է, երբէք խոստում մը չը գործադրել, այն ընտրողական և դերազանցօրէն մարդկային պատճառաւ որ, այդ եղանակով մարդ անքակտելիօրէն իրեն կը կապէ ընտրողները՝ որ իրենց ամբողջ կեանքի տեւողութեան մէջ պիտի վազեն այս խոստումներու յետեւէ, ինչպէս խաղամուկները իրենց կործնուցած դրամին յետեւէ, սիրահարները իրենց տառապանքներուն յետեւէ: Ընտրող կամ ոչ, ամենքս ալ այսպէս ենք...

Գոհացած բաղձանքները՝ մեղի համար այլևս ոչ մէկ ուրախութիւն ունին իրենց մէջ... Ու մենք ոչինչ այնքան չենք սիրեր որքան երազը՝ որ յաւիտենական և ունայն ձգտումն է դէսի երջանկութիւն մը՝ զոր գիտենք թէ անհասանելի է:

Կարելորդ՝ ընտրութեան մը մէջ, խոստանալն է ուրեմն, անսահմանօրէն խոստանալը, ուրիշներէն ալ աւելի խոստանալը: Որքան աւելի խոստումները անիրականալի են, այնքան աւելի՝ խոստացողը՝ հաստատապէս պիտի խարսխէ ընդհանուր վստահութեան մէջ: Գիւղացին սիրով կուտայ իր ձայնը, այսինքն կապտել իր նախապատուութիւնները, իր ազատութիւնը, իր խնայողութիւնը առաջին հանգիպած տխմարին կամ աւազակին ձեռքերուն մէջ, իրաւունք չունի՝ գէթ պահանջելու, որ այս ամենուն վոխարէն իր ստացած խոստումները չողչողուն ու խելք թռչնող ըլլան... Անիկա խոստումներ կը պահանջէ իր վստահութեան համեմատ որ յաւիտենական է, ինչպէս յաւիտենական է իր խարուած մնալու ճակատագիրը:

— Ի՞նչ կուզէ, դիւղացին, կ'ըսէր ինծի անկեղծութեան խանդէ մը բռնուած պատգամաւոր մը: Խոստումներ՝ ահա ինչ որ կուզէ: Խոստումներ՝ որ ահագին, հակաբնական և միևնոյն ժամանակ յստակ ըլլան... Անիկա չի պահանջեր որ զանոնք իրագործեն, իր շատ յայտնի անկշտութիւնը մինչեւ այդ տեղերը չերթար, կը պահանջէ միայն որ անոնք հասկանալի ըլլան: Անիկա երջանիկ է, եթէ այդ խոստումները առնչութիւն ունին իր կովին, իր արտին, իր սոսն հետ: Եւ եթէ կարող ըլլայ, անոր վրայ խօսիլ, իրիկունը, կիրակմուտքին, ժամու գաւթին կամ գինեւան դրան առջև՝ կարծես այնպիսի բանի մը վրայ, որ իբր թէ կարող էր կատարուել և չի կատարուի բնաւ, ինքզինքը գոհացած կը համարէ: Այն ատեն կարող են ձգմը զինքը հարկերու տակ, կրկնապատկել այն բեռերը, որ կը ծանրանան իր վրայ... Գիւղացին, կը ժպտի նուրբ կերպարանքով մը, ու ամէն նոր հարկի, վարչական ամէն նոր դժուարութեան առջև կ'սէ քթին տակէ. «Լաւ... լաւ... չարունակեցէք տիմնենք... էն տեսակ մի երեսփոխան ունենք որ, անմիջապէս, գաղաղիցնել պիտի տայ էս ամմէն դարձուածքները: Խօսք տուաւ!»

Արդեօք, Պօսպիւրի մարքիդին հետեւեալ ընտրողական շատ զուարճալի դէպքը պատահած էր:

Իր ընտրողական շրջանակին մէջ, ղղնակէն շատ հեռու պաւստակ մը կը գտնուէր, ուր իր անձնական աղղեցողութիւնը նուազ ուղղակի էր ու, եթէ համարձակեմ ըսել, նուազ հանապաղօրեայ:

Պէտք է խոստովանել նոյն իսկ որ իրեն դէմ ուժեղ կուտակցութիւն մը կազմուած էր, որ թէպէտ և իր քաղաքական դիրքին ոչ մէկ կերպով չէր սպառնար, բայց նորէն զինքը կը նեղացնէր... Մարքիդը այդ հակառակ կուտակցութիւնը ընկած էր հանդիսաւորապէս խոստանալով որ վարչութիւնէն՝ գաւառակին համար շոգեկառքի կայանի մը շինութիւնը ձեռք պիտի բերէր, զոր երկար ժամանակէ ի վեր, իզուր պահանջած էին բնակիչները: Տարիներն անցան, օրէնսդիրները նոյնպէս, և խոստացուած կայանը չէր շինուէր երբեք... Ինչ որ չէր արգելեր որ մարքիդը միշտ վերընտրուի:

Անդամ մը, տեսնելով որ իրենց պատգամաւորը այդ մասին իրենց չէր խօսեր այլ ևս, գիւղացիները՝ ներկայացուցիչներու միջոցով եկան յարգանք տեղեկութիւն խնդրելու կայանի մասին, աւելցնելով որ հակառակորդը նոյնպէս խոստացած էր կայան մը ձեռք բերելու իրենց համար...

— Կայանը, աղաղակեց մարքիդը... Ինչպէս... չգիտէք:

Բայց կայանը դրեթէ չինուած է, պատուական բարեկամներս... գալ շաբաթ պիտի սկսեն։ Այնպէս թէ քաջեցի... այս պոռնիկ կառավարութեան ձեռքէն... որ հողագործին համար ոչինչ ընել չի կամենար...

Առարկեցին որ ատիկա բնական չէր թուեր... քանի որ ոչ մէկ անցագիր չհանաւորուած էր տակաւին... ոչ մէկ երկրաչափ չէր երեցած երկրին մէջ...

Բայց մարքիզը այդքան չնչին բաներով նեղն ինչո՞ղ չէր։
— Կայան մը... կը հասկնար, բարեկամներս... մեծ գործ մը չէ... բոլորովին ոչինչ բան մըն է... ու երկրաչափները այդքան ողորմելի խնդրի մը համար իրար չեն անցներ։ Անոնք յատակագիրներ ունին... անցագիրը կը պատրաստեն զբառնեալներու մէջ... բայց ես ձեզի ըսի արդէն, այդ գործը լմընցած է... գալ շաբաթ կըսկսեն...

Արդարեւ, հինգ օր յետոյ, լուսարացին, գեղացիները քարով բեռնաւորուած ահագին սայլակի մը գալը տեսան... յետոյ աւագի սայլակի մը գալը...

— Ահ, ահ, մեր կայանն է բացառանչեցին... Տարակոյս անգամ չը կայ... պարոն մարքիզը իրաւունք ունէր...

Ու իրենց սովորական քուէն տարին ձգեցին քուէատուփին մէջ...

Ընտրութենէն երկու օր ետք, սայլակապան մը եկաւ ու կրկին բեռնաւորեց քարերն, յետոյ աւագը... Եւ որովհետեւ կը պատրաստուէր մեկնել...

— Ասիկա մեր կայանին համար սակայն... պոռնիկն գեղացիները։

Սայլակապանը մտրակեց ձիերն ու ըսաւ.

— Կերելի թէ խարուեր են... ուրիշ նահանգի մը համար է ասիկա...

Յաջորդ ընտրութիւններու ժամանակ, դաւառակի ընտրողները իրենց կայանը պահանջեցին սովորականէն շատ աւելի զօրեղագէտ... Այն ատեն մարքիզը վսեմ շարժում մը օճեցաւ...

— Կայան մը, աղաղակեց... Ո՞վ է կայանի մասին խօսողը։ Ի՞նչ պիտի ընէք ողորմելի կայան մը... Պահ, կայանները հիմա երբէք ներկայ պահանջներու համապատասխան չեն... Ձեզի կայարան մը պէտք է... կայարան մը կուղէք։ Ըսէ՛ք... Մեծ կայարան մը... գեղեցիկ կայարան մը... ապակեւոր կայարան մը ելեքտրական ժամացոյցներով... պիւֆէներով... մատենադարաններով... կեցցէ՛ մրանսան... ու եթէ երկաթուղիի գծէն ճիւղեր ալ կուղէք, ըսէ՛ք ինձի... կեցցէ՛ մրանսան...

Գիւղացիները իրարու հարցուցին.

—Մեծ կայարան մը... Տարակոյս չը կայ որ այդ աւելի լաւ էր... Ու, անգամ մըն ալ, վերընտրեցին մարքիզը...

Այս առտուն որու մասին կը խօսեմ, մինչդեռ, պահ մը, պ. մարքիզը Էսպէռանսի սրճարանէն դուրս կկէր գեղացիներու վոճմակի մը հետ որ՝ ձեռքի հակառակ կողմով իրենց գինիէ կապուտցած շրթունքները կը սրբէին տակաւին, իր մրցակիցը անցնելու վրայ էր... Խեղճ ու կրակ մէկն էր, շատ նիհար, շատ աժգոյն, կոճակաւոր դէմքով, ու ինչպէս կերէր շատ ալ աղքատ, որ անհեթեթ գաղափարն ունեցած էր մարքիզին դէմ ներկայանալու, իբրեւ ընկերվարական թեկնածու... Նոյն դէպարտըմանին մէջ նախկին դատարարակ՝ պ. Ժօռթ Լէկի *) միջոցով պաշտօնանկ եղած՝ դպրոցին մէջ փակցուցած ըլլալուն համար—խեղճը, շատ կանուխ—մարդուն և քաղաքացիին իրաւունքներու յայտարարութիւնը... յեղափոխական գործողութեան կօմիտէի կողմէ ընտրուած էր, իբրեւ ամեն բարենորոգումներու, ամեն բողոքներու, ամեն պահանջներու թեկնածու։ Շատ խելացի, շատ համոզուած, «գաղափարին» շատ անձնուէր. դժբաղդաբար ինքզինքը ծախել, ինքզինքը յոյց տալ չը գիտէր։ Ու իր դէմքը երբէք չէր համապատասխաներ, որմերու վրայ փակցուած իր ազդերու հպարտ ու բուռն յայտարարութեանց... Իր ընտրողներուն պատիւ մը ըրած ըլլալու համար, իր ամենէն գեղեցիկ հագուստները հագած էր... Մաշած, խաւերը թափած, շատ հին ձևով սև ուրտէնկօթ մը ուրկէ նաֆթայինի առնախորժ հոտ մը կը բուրէր, և զոր՝ քանի մը տեղերէ կը կըրծէին, ուտիճներու անյադ գաղթականութիւններ... դոյնը նետած, դեղնած, եզերքները փալիլուն, իւզոտ ժապաւենով *haus de forme* (ցիլինդր) գլխարկ մը կը պսակէր իր խղճուկ արդ ու զարդը... Մենակ էր... մեն մենակ... ու իր դէմ հակառակութիւն մը զգալով, չփոթած ու վախկոտ նայուածքով մը, ամբողջին մէջ, իր բարեկամները կը վնտռէր, սր, անկասկած տակաւին չէին եկած բնաւ...

Իր նորմանտիական գաւազանին ծայրովը, վերած կերպարանքով մը՝ մարքիզը, անմիջապէս զայն իրեն ընթերցող մարդոց մատնանիչ ըրաւ...

—Նայեցէք անգամ. մը սա պչրող պճնուող մարդուկին... աղաղակեց խոշոր ծիծաղով մը, ուր ատելութիւնը իր դէմքը կը

*) Ժօռթ Լէկ՝ հանրային կրթութեան և գեղարուեստից նախարարն էր նախորդ ու ալ աւելի առաջնայ դահլիճներու մէջ. opportuniste-ի տիպն է որուն վրայ Միրբօի մտրակը բաւական հրաշք գործած է։

ծամածոէր: Ու մէջքէս ալ եղեր ինքզինքը ընկերվարական կը ծախէ... վայ, վայ մեր գլխուն...

Նախ՝ մէկ քանի սմանդուկ ծիծաղներ, յետոյ քանի մը քրթնչիւններ բարձրացան...

—Օ՛հ, լա, լա, լա...

Պճալիէրի մարբիզը՝ ինքը՝ իր ահագին երկաթածածկ կօշիկներուն վրայ ուղիղ կանգնած էր, ճագարի մորթէ գդակը անտառակվարի դէպի յետև նետած... Ու հովը կուռնէնէր իր բանկոնակը որ, կուրծքին վերերը, աղեղնաձև բացուածքէ մը՝ մետաքսէ կարմիր թաշկինակի մը ծայրերը նշմարել կուտար: Շարունակեց.

—Ու եկեր է այստեղ, մեզի աղնուաշուքի հովեր ծախելու... le gommeux!... *) ամենուն առջև փռելու իր պերճանքը... նախատելու ժողովուրդը՝ իր իշխանական հագուստներով... Նայեցէք, անգամ մը սրան... Ա՛հ, nom de Dieu!... Ամօթ է...

Երկու հարիւր ականարկներ՝ պարուրեցին խեղճ թեկնածուն՝ արհամարհող ու այսպանող ատելութեամբ մը... Մարբիզը՝ խրախուսուած՝ աւելի ուժգին ձայնով մը՝ պոռաց.

—Եւ ռըկէ գողցաւ այս որտէնկօտը... Ու այս զխնարկը, ղժ գնեց այս զխնարկը... Գերմանիացի հարցնելու է... Les fripouilles... les sales fripouilles!...

Քրթնչիւնները մեծցան, ուռեցան... Անուագործ մը, մինչև արմուկները մերկ թևերով, իր սրունքները ծածկող կաշիէ գոգնոցին տակ ահագին պոռացաւ.

—Անտարակոյս... մատնիչ մըն է... Ու քանի մը ձայներ ոռնացին:

—Գետինն անցնեն մատնիչները...

Մարբիզը շարունակեց վկայ բռնելով իր կապոյտ բանկոնակը, իր ճագարի մորթէ գդակը, իր երկաթապատ կօշիկները, իր ոստուտ գաւազանը.

—Ժողովուրդի ճշմարիտ բարեկամները միթէ որտէնկօթ կը հագնեն... ինչպէս օտարները... Թեթևօլիկները... հրէաները: Միթէ ես որտէնկօթ... և ութ ցուքերով սրկնող ունիմ ես... Չեզի կը հարցնեմ՝ դուք ըսէք...

—Կեցցէ պարոն մարբիզը:

—Ե՛ս գեղջուկի բանկոնակ հագած եմ... Ֆրանսայի պատ-

*) Gommeux ժողովուրդի բերնին մէջ կը նշանակէ այն մարդը՝ որ հագուել, շփուելու յետև է կը վաղէ, կոտորտուել, ինքզինքը ծախել կը սիրէ:

ուական գեղջուկին բաճկոնակը... պարկեշտութեան և աշխատանքի բաճկոնակը... ֆրանսական խնայողութեան բաճկոնակը...

—Կեցցէ՛ պարոն մարքիզը:

—Ու ասով ևս ինքզինքս անպատուած չեմ զգար երբէք... Այնպէս չէ, դժւբ ըսէք...

—Կեցցէ՛... կեցցէ՛ պարոն մարքիզ...

—Միջդեռ այս կեղտոտ gommeun-ն... այս աշխարհաքաղաքացին... այս ընկերվարականը...

—Այո... այո... այո...

—Կը համարձակի գալ այստեղ... նախատել ժողովուրդի թշուառութիւնը...

—Այո... այո... ճիշդ է...

—...Պատուական հողագործի թշուառութիւնը... որ Ֆրանսայի հողին է... Ֆրանսան է... Ահ! nom de Dieu!...

—Գիտինն անցնեն մատնիչները...

Դժբաղդ թեկնածուն կանգ առած էր... Իր դէմ պայթող այս ատելութենէն բան մը չէր հասկնար... Նախ իր ուղեկցիւթը քննեց տեսնելու համար որ, իրաւ, ասիկա ժողովուրդին նախատինք մըն էր: Յետոյ ուղեց խօսել, բողոքել... բայց ձայները ծածկեցին իր ձայնը...

—Գետինն անցնեն մատնիչները...

—Գերմանիա դարձիր...

—Դէպի Անգլիա...

—Այո... այո... գետինն անցնեն ծախուածները... գետինն անցնեն մատնիչները...

Եւ որովհետեւ բռունցքները կը բարձրանային, իր վրայ, սպառնալից, փախաւ, ամբողջ քաղաքին հայհոյողներէն հալածուած:

Այն ատեն, մարքիզը, յաղթական, էսպէռանսի սրճարանը մտաւ, ու խանդավառութիւններու և ծափ ողջոյններու մէջ տեղ, նոր շիշեր ապսպրեց, գաւազանով մարմարէ սեղաններուն զարնելով և աղաղակներով:

—Ժիշդ չէ՛ հապա... nom de Dieu!... հոտած աշխարհաքաղաքացի մը... Յետոյ իր լեցուն գագաթը ճօճեց օդին մէջ...

—Ֆրանսայի բաճկոնակին կենացը... բարեկամներս... Յարգանք Ֆրանսայի բաճկոնակին»...

Պատկերը՝ ապահովաբար, ամբողջ չը պիտի ըլլար, եթէ զինուորականին, ազնուականին քով իր արժանի տեղը չունենար կղերականը: Հիմա ըմբոխնեցէք սա Պրըթանեացի քահանային նկարագրութիւնը: Պրըթանեան՝ ինչպէս ընթերցողները

գիտեն, Յրանսայի ամենէն ջերմեռանդ ու ամենէն քստմնելիօրէն մոլեռանդ մասն է։ Լրագիրներու հետեողները պիտի յիշեն թէ Յրանսայի այս մասին մէջ է որ միաբանական դպրոցներու փակումը հանդիպեցաւ ամենաթունդ ընդդիմութեան, զրեթէ ապստամբութեան։

Լաւ է որ մօտէն ճանչնաք այս աստուածավախ մարդերը։ Միբոս նկարագրել է յետոյ Պրըթանեայի Լըքէնաք գիւղաքաղաքը, ուր կը գործէ, քահանան կ'աւելցնէ.

«Այս գերեզմանական մթնոլորտին, այս անշնչելի բնութեան մէջ, երկու հոգի միայն առողջ կայտառ էին. քահանան և քաղաքագլուխը։

Քահանան, կամ ինչպէս Պրըթանեայի մէջ կանուանեն զինքը, վերատեսուչը, պզտիկ, չոր ու արինոտ մարդ մըն էր, անդուլ գործունէութեամբ, և որ կրօնքն ու քահանայութիւնը լրջօրէն կ'ըմբռնէր։ Իր Պրըթօն պաշտօնակիցներու մեծամասնութեան հակառակ՝ զորս կը գտնենք միշտ, իրենց այցելած ժամանակ, շիջ գինի լեցնելուն կամ մեղուներ խնամելու վրայ, սակաւակեաց, զգաստ էր, ու ճգնաւորի կեանք մը կանցնէր... Եւ ինչ ալ վարչագէտ... Քաղաքագլխին մեղսակցութեամբ, որ իր բարեկամն էր, և ամեն օր, ճարտար նուիրահաւաքութեան և առեւի թասանորդական տուրքերու (dime) միջոցով, խեղճ ու չքաւոր քէնաքցիներու թշուառութեան վրայէ խուզելով՝ յաջողեր էր, առանց դէպարտըմանի և պետութեան օժանդակութեան՝ կառուցանել սպիտակ քարէ գեղեցիկ եկեղեցի մը, քանդակագործ մեծ դռնով, լուսանցիկ (à jour) զանգակատնով որուն զագաթին վրայ կը շողշողար ոսկէ անասման խաչ մը։ Այս երկրի անասելի աւերածութեան մէջ տեղ անակնկալ տեսարան մըն էր այս մատուռին չքեղութիւնը... Քահանան այդքանով գոհ չէր։ Ամեն շաբաթ, քարոզի ժամանակ, առանց երբէք յոգնելու, իր ծուխերու բարեպաշտութենէն, կը պահանջէր և կամ անոնց վախէն կը խլէր—որովհետեւ գիտէին թէ վրէժխնդիր էր ու ամենակարող—նոր զոհողութիւններ, հետզհետէ աւելի ծանր։ Կիրակի մը, բւժ բարձրացաւ, Սուրբ Կուսի դրօշակը ճօճելով։

—Նայեցէք սա դրօշակին, աղաղակեց ցասկոտ ու կատաղի ձայնով մը... ամօթ չէ... Նայեցէք... Դրօշակ է ասիկա... Մետաքսը փաած՝ ծոպերը մաշած՝ և զնդերուն ոսկեգօծումը կորսուած... Կոթին վրայ այլ ևս բռնուելու տեղ չէ մնացեր... Ոչ մէկ կողմը աստեղնագործութեան ձեռք չը կայ... Գալով Սուրբ Կուսի պատկերին՝ քանի՜ կառնէք չը գիտեմ... Շարլ Լըթէօն,

դո՛ւն, առ դրօշակով քու մատակ ձիուդ վերքերը կապել չը պիտի ուզէիր... և դո՛ւն, ժօզէֆին Պոիաք, քու կաթսաներդ մաքրելու համար... Ա՛հ, հոգերնիդ անգամ չէ՛, մինչդեռ դուք առատութեան ու պերճութեան մէջ քէֆ կընէք, հոգերնիդ անգամ չէ՛, ողորմելի մեղաւորներ, որ Աստուծոյ Սուրբ Մայրը, թափօրներու և թեմական մեծ տօներու օրը, ձեր մէջ ման գայ կեղտոտ ցնցոտիներ հագած և յետոյքը հովին... լաւ ուրեմն, պէտք է որ ասիկա վե՛ջ գտնէ... Կոյսին համբերութիւնը հատաւ ալ ձեր յանցաւոր անտարբերութենէն և ձեր գարշելի մտքերէն... Նոր դրօշակ մը կուղէ ան, կը լսէք... հոյակապ դրօշակ մը... ամենէն գեղեցիկ որ կարելի ըլլայ չինել... առնուազն երկու հարիւր ֆրանկնոց դրօշակ մը... Լաւ մտիկ ըրէք ինծի... ու խօսքերս միտք պահեցէք, եթէ չէք ուզեր որ ամենէն ահաւելի դժբաղդութիւնները թափին ձեր վրայ... ձեր արտերուն վրայ... ձեր նաւակներուն վրայ... եթէ չէք ուզեր փոխուել կատուածուկի... գորտի... ծովաշունի... Մտիկ ըրէք ինծի... Դո՛ւն, ի՞վ Լիկօնէք, դուն պիտի տաս հարիւր սու... Ի՞նչ ըսիր... Ոչինչ... *A la bonne heure...* Քու զինովութիւններուդ վրայէ պիտի խնայես դո՛ւն, խո՛ղ... Դո՛ւն Ռօլ Քէրլանիու... դուն ալ հարիւր սու... Ու եթէ քեղ նորէն բռնեմ, Քէռլօսի մանչուն հետ, նաւահանգստի ամբարտակին յետև, կեղտոտութիւններ անելիս... հարիւր սու չեմ առներ այն ժամանակ... այլ տասը ֆրանկ... Դո՛ւն, մայր Միլլինէս, դուն ալ քեզի երէկ իրիկուն ծնած հորթը պիտի տաս... Ծուռ ծուռ մի նայիր ինծի պառուած գող... որովհետև եթէ յամառութիւն ընես, հորթը չէ որ պիտի տաս միայն... այլ կո՛ւր... Յիւլ, Պիէս և Ժօզէֆ Լըքէս, դուք ալ ձկնորսութեան մը արդիւնքը պիտի բերէք ինծի... բայց նայեցէք որ լաւ ըլլայ հա... Ոչ մէկ քանի օր մնացածները՝ ոչ ալ թափթփուկները, լաճեր... Այլ թարմ ու չորհրով... վահանածուկ և լեզուածուկ... Հասկցա՛ք, հէ՛... և

Ու քառորդ ժամէ աւելի, այսպէս՝ իւրաքանչիւրի իր տուրքի բաժինը ցրուեց, թէ հնչուն զրամով վճարելի և թէ ապրանքով, գունդ կարագ, գետնախնձորի կամ ցորենի պարկ լայն, ամենէն բացարձակ հրամանները ամենէն նախատալից լուսանքներուն խառնելով...

Ծերունի մաքսաւոր մը՝ որ վարպետորդի ըլլալու համբաւը ունէր, և որ դասին վարի կողմը, սիւնի մը գէմ ոտքի վրայ էր, սարսափելի վիրատեսչէն ինքզինքը ազատած կարծելով, սկսաւ խնդալ, գաղտնաբար, իր խոշոր պեխերուն և երկար, սրածև մօրուքին տակէ, որոնք թանի գոյն առած էին... Ծիծա-

ղը քահանային աչքէն չը վրիպեցաւ բնաւ, որ յանկարծ, մաքսաւորը մատնանիչ ընելով՝ բազկատարած՝ որուն ծայրը գըռնուած դրօշակը՝ փոթորկի բռնուած նաւակի առագաստի մը պէս կը ծփար ու կը շաչէր.

—Քեզի եմ, հէ, այծմօրուք (barbiche)... պոռաց... յանցանոր ես, իրաւունք չունեմ խնդալու... Եւ քանի որ ինքզինքիդ՝ լիբը, անզգամ՝ թոյլ կուտաս այդքան անվայել եղանակով մը՝ Բարի Աստուծու տան մէջ խնդալու... քսան ֆրանկ ալ դո՛ւն պիտի տաս... Եւ որովհետեւ մաքսաւորը կը բողոքէր.

—Այո, քսան ֆրանկ, սատանի մօրուք... կրկնեց քահանան, աւելի մեծադորդ ձայնով մը... Ու լաւ ուշադրութիւն ըրէ ըսկիբիս... Եթէ այդ քսան ֆրանկը, այս իրիկուն իսկ չը բերես ինծի, ժամերգութենէն յետք... բանդ բնւոր է... Քեզ կը մատնեմ Հանրապետութեան պրօկուրօրին ձեռքը... գողցած ըլլալուդ համար—տակաւին շարաթ մը չիկայ—ծովուն վրայ է գտնուած ապրանքներ... Հահ, հահ, ալ չես խնդար կոր, քաֆտան այծմօրուք... Աս՝ բնաւ մտքէդ չէր անցներ հէ... դժոխքի այծմօրուք...

Եւ խաչակնքելով՝

—In nomine patris es filii et spiritus sancti... Amen!
(Յանուն հոր եւ որդու եւ հոգոյն սրբոյ... Ամէն) ըսաւ:

Յետոյ բեմէն իջաւ, եւ խորանը մտաւ, շաչեցնելով դրօշակը՝ սարսափահար գլուխներու վրայ...

Այսպէս մարդ էր Քէռնակի պարոն վերատեսուչը...

Մինչեւ հիմա հեգնող, մտրակող ու հակալական ծիծաղի մը տակ խարանող, ճգմող Միրբօն է, որ ճանչցաք, Նոյնքան գերազանց են անոր ուրիշ պատմուածքներն ալ, սակայն վերջացնենք մեր ասացուածքները, որ այնքան երկարացաւ, կտորով մը, որ կարծես մեր կեանքէն ալ վերցրած ըլլայ:

«Երէկ Թոփաէփաի մօտ ընթրեցինք. ընթրիք՝ որ դրուած էր ի պատիւ տօքթօր Թոնփիանի՝ իր բարեկամին եւ պաշտպանին: Տասը հրաւիրեալներ կային. ամենքն ալ հարուստ, ամենքն ալ երջանիկ: Ծաշի միջոցին, ու ճաշէն յետոյ, բնականաբար, մարդկային թշուառութեան վրայ միայն խօսեցանք: Յզփանալու աստիճան ուտել խմելէ յետոյ, հարուստներուն համար տեսակ մը sadique *) հրճուանքէ աղքատներուն վրայ լալը... Առատ ու

*) Sadique՝ սատական. այս բառը շինուած է morquis de Sade-ի անունէն, որ հռչակաւոր էր իր՝ երկիւղած լեզուով խօսելով բողոքախօսական շահատակութիւններով:

համեմաւոր կերակուրներուն, հազուադիւտ գինիներուն հրաշալի պտուղներուն, ծաղիկներուն և արծաթամաններուն պէս բան չը կայ աշխարհի վրայ, որպէս զի մեզի ընկերվարական յուզումներ ներշնչէ՝ Փիլիսոփայութեամբ սկսուած խօսակցութիւնը՝ շուտով անէկտօթներու շրջեցաւ... Եւ իւրաքանչիւր իր պատմութիւնը պատմեցաւ...

Իւրաքանչիւրը այդ պատմութենէն մի մի մերկացում է արդի հասարակական վատթար կարգերի... Սակայն ադ ալ միւս անգամուայ թողաք:

ՏԻԳՐԱՆ